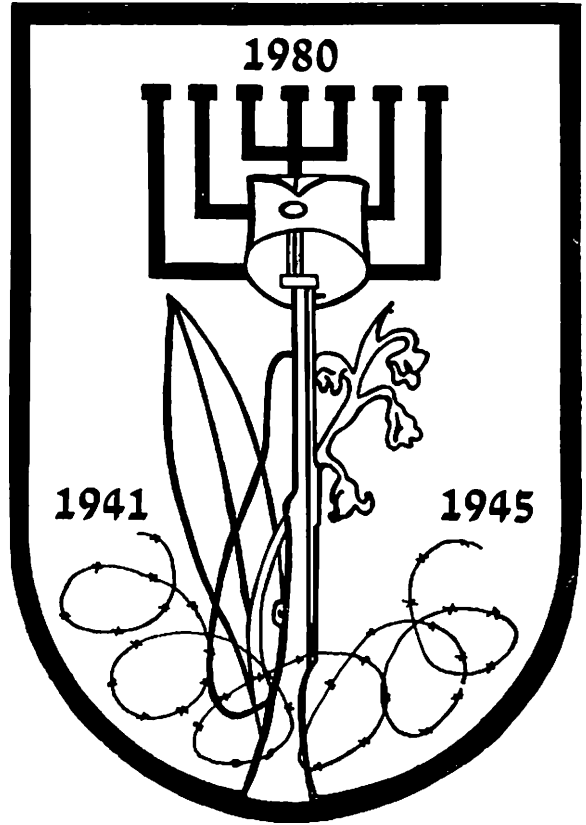
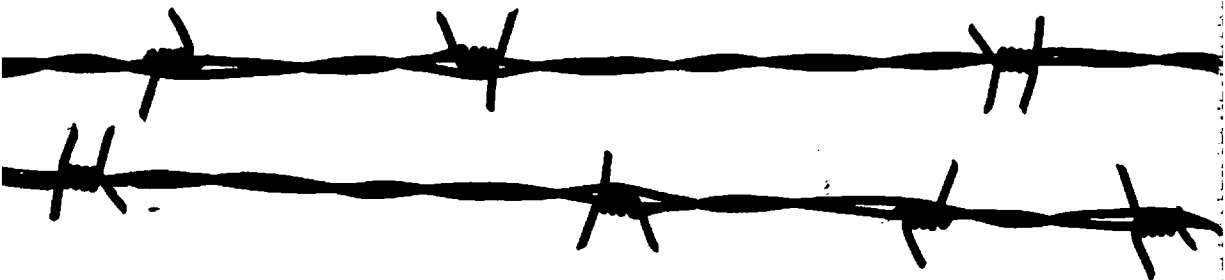

מעבדות לחרות

מעבדות לחרות

המערכת: הרב ד"ר עזריה צבי
אלבחרי יעקב — ג'ק
לוינגר יוסף
דן דוד
ד"ר הנדל ארטור
ד"ר כהן סמואל-מילה

ארגון ישראלי של משרתי צבאות בנות הברית
במלחמת העולם השנייה (קבוצה יוגוסלבית)

הפקה: טכנוסדר בע"מ

דבר המערכת

לפנינו פרקי זכרונות של יהודים קצינים, חיילים פרטיזאנים שמתארים את מאבקם נגד הצורר הנאצי. פרק מתולדות ימיה של השואה והגבורה היהודית במאבק נגד הרודנות הנאצית באירופה הכבושה.

אם כל הצניעות המתייחסת גם מהרכב המשתתפים אשר רובם אינם סופרים או חוקרים מקצוענים, אין מקום לזלזול בעדויותיהם המשמשות ראיה חותכת למאבק היהודים בצורך. מן הרגע בו אש המלחמה אחזה בארץ מוצאינו, דרך מחנות השבויים אשר גם בצל אימה מכלייה שקקו חיי תרבות, התגוננות בפני עוזרי האויב, מלשיניו ועושי דבריו ועד מקומנו המכובד בתנועה הפרטיזאנית, במחתרת האנטי־נאצית, בצבא היוגוסלבי החדש ובמקביל לכך בבתי כלא וגאיות הריגה כשאסירי מחנה המוות "יסא־נובץ" מנציחים כבוד ישראל בין האומות הלוחמות במרדף האחרון.

כאודים מוצלים מאש וכחלק משארית הפליטה של יהודי יוגוסלביה, הם רואים חובה לעצמם למסור עדות על עברם.

על התודה יבואו המחברים, המתרגמים ובמיוחד אלה שטרחו להגיש את החומר להדפסה אך לא פחות גם אלה שאיפשרו הוצאת הקובץ וביניהם במיוחד גב' אני רודר.

המערכת

י דא יהוד
י מדינת יר 2

יר יד 2 1136330
יתלים 1500 29 49

דב דר צ. עזריה (הלפגוט) רת-הגבעה 25 כבון

נשיא מדינת ישראל מר יצחק נבון שנת יסדכס רלוחמים כני יהרות יוגוסלביה
ביום כינוסכס לציון 33 שנה לעדורכס ארעבי הגרמני אורים מוצלים אט
הכס וידמים לכל שודדי החופש ולעם היהודי ולשיינת ישראל אשר לה
דממת ידומה רבת משמעות
לשכח נשיא המדינה

35 25 30

י דא יהודנה
י דא יהוד

מברקים ליישובים שאין בהם בית דואר קטולים להתקב

מספר סידורי		מסדר התקשורת				מספר המלים והגיביות בשלום	
תקב בשעת		מברק בארץ				המליד	
ק"י	ק"י	מספר המלים	המליד	שנה	הוראת שיירה	ק"י	ג"י
		מספר סידורי					
<p>1) שם הנמען: 2/3 יוליא יוליא 3/11 יוליא יוליא</p> <p>2) תרוב וסמי תבית: 11/21 - 11/21 יוליא יוליא</p> <p>3) מקום הייעוד:</p>							
<p>הכניסו אותם יום וללום שבת יום וללום</p> <p>הבין אלוהי של האלוהים ה' וה' יוליא</p> <p>11/21 יוליא יוליא</p> <p>הבין יוליא יוליא יוליא יוליא</p>							

סג לחמד

ר.י. 4. 1101/3

כבוד נשיא מדינת ישראל
מר יצחק נבון - ירושלים

ברכות חמות לך ושלום לכל בית ישראל מהכנס הבינלאומי של הלוחמים היהודים יוצאי יוגוסלביה בישראל.

הרב ד"ר עזריה הלפגוט ליאון אשרוביץ.

T

ה"שבט היוגוסלאוי" ממגוייסי חר"ל (גח"ל) חגג בסביון

מאת מרדכי אדקן

"כליכו של כל אחד מ-
אתנו סינת חמד ליוגוס-
לאוויה לנופה, לאנשיה ול-
פולקלור שלה" — אמר
אמש ח"כ רב-אלוף (מיל.)
חיים ברי"ב, בנן הווילה של
הרב צבי עזריה (הלםנוב)
בסביון זכריו חיממו את
ליבם של מאות מבני "ה"
שבט היוגוסלאוי, שהתכנ-
פו לציון 30 שנה לעלייתם
לישראל במסגרת גיוס חו"ר
לארץ (גח"ל).

שירי פארטיוזאנים יוגוסלא-
ויים ממלחמת העולם השנייה,
לצילילי האקורדיון תידהדו בגן
והזכירו לרבים ממשתתפי ת'
כנס חווית מנוף מולדתם.
בכנס השתתפו גם נציגי
עליות אחרות במסגרת גח"ל.

שבקליטתם בצה"ל טיפל הרב
עזריה מעולי יוגוסלאוויה.
את הכנס כיבדו בנוכחותם
ובירכו נשיא המדינה, יצחק
נבון וסגן שר-הביטחון מרדכי
צפורי. ח"כ עו"ד דב שילנס'
קי שעלה לארץ, במסגרת גיוס
חוץ-לארץ, קרא לראש הממ"
שלה מנחם בגין, בעלותו מ'
נמל התעופה לוד לירושלים,
לכבד בפרחים מאלה שירעו
עליו בנמל התעופה, את אתר
הקרבות ליד משטרת לטרון,
שבו נפלו רבים מאותם מגויי'
סים.

מנורה לנשיא

את הכנס הנחה יוסף (טומי)
לפיד, מעורכי "מעריב" הנמנה
עם העליה היוגוסלאווית של
גיוס חוץ לארץ.
מארגן הכנס הרב עזריה,

העניק לנשיא המדינה מנורה
יהודית עתיקה, שמוצאה מ-
צפון אפריקה מהמאה ה-16,
ונשדדה על-ידי הנאצים במל-
חמת העולם השנייה. את המגור'
רה השדודה גאל הרב עזריה
לפני 22 שנה, כאשר קנה או-
תה מידי גרמנים בעיר קלן
שבגרמניה.

רישום בספר הזהב

אירגון החיילים היהודים ב'
יוגוסלאוויה רשם בספר הזהב
של הקרן הקיימת לישראל את
הרב עזריה, כהוקרה על פעלו
בצבא היוגוסלאוי במלחמת
העולם השנייה, בשבי הגרמני,
במחנות העקורים היהודים ב'
גרמניה ובקליטת מגוייסי חוץ
לארץ במלחמת השיחרור. ה'
תעודה הוענקה אמש לרב.

Sa proslave 30 g. useljavanja u Israel —
Menora poklon dr. Asaria predsedniku
Israela J. Navonu za dom predsednika
države Israel

חגיגה לציון 30 שנה לעליה לישראל. נר תמיד
מהמאה ה-16 מתנת הרב ד"ר צבי עזריה
לנשיא יצחק נבון עבור משכן נשיאי מדינת
ישראל.

YAD VASHEM
MARTYRS' AND HEROES'
REMEMBRANCE AUTHORITY
JERUSALEM

יד ושם
רשות הזיכרון
לשואה וליבורה
ירושלים

יהדות יוגוסלביה היתה מהעתיקות באירופה ובעלת מסורת מפוארת של חרבות. היא היתה גם מהראשונות שהונחת עליה הגרדום הנאצי עוד בטרם הופעלו תאי הגזים במחנות ההשמדה בפולין כבר נורו אלפי יהודים ברחובות בלגרד וזאגרב. "לעקור מהשורש באמצעים דראקוניים" היתה ההוראה מברלין.

הנותרים בחיים התייצבו למאבק של צבא השחרור העממי, לחמו במסירות נפש וגבורה עילאית. רבים נפלו. מספר ניכר זכה בעיטור הגבוה ביותר של "גבור עמי יוגוסלביה".

בקרבות שניהל הצבא היוגוסלבי בהגנה על מולדתו, באפריל 1941, לחמו בגבורה עילאית יהודים שמטרו חייהם על חירותם הלאומית.

מאות רבות של קצינים וחיילים שנפלו בשבי הגרמני שמרו בגאון על צלט אדם, קיימו מצוות דת, פיתחו רשת של עזרה הדדית והקימו תאי מחתרת.

ברכה נאמנה שלוחה לקובץ שבא לתאר, לחלוק כבוד ולהנציח את מאבקי הגבורה הללו.

ג' 148
גדעון האוזנר
יו"ר המדע

תוכן

- דבר הארגון:**
- ח** **אברהם אפשטיין:** היום שלא יישכח 16.4.1941.
- יא** **יוסף לוינגר:** עוז וישע
- יח** הנוער היהודי של באצ'קה במאבק לחרות.
- כט** **ד"ר צבי עזריה:** מקורות על שבויי מלחמה.
- יהודיים של הצבא היוגוסלבי בגרמניה.
- המאמרים בסרבו־קרואטית:**
- נפתלי גדליה:** צפרדע ירוקה מקרקרת — ארועים ודמויות שביו של המחבר. — בימים ולילות השבי עולים זכרונותיו והרהוריו: גגישות עם פעילי החיים הציבוריים בקהילות ישראל והיערכות יהדות יוגוסלביה לקראת המלחמה המתקרבת.
- ננדור־נח פרנקל:** יוצאים למערכה!
- קורותיו ביחידה יוגוסלבית שנסוגה ליוון, ונלקחה בשבי. חלקו בפעולות ההצלה במחנה ברגן־בלזן לאחר השחרור.
- יעקב אלבכרי:** עוללות מהשבי.
- מתמקד בסיקור חיי התרבות והדת במחנה וחלקו בביצועם.
- ברנרד מנשה:** אבגניי זינייה קוז'ינסקי — רע וגיבור.
- דמותו ומעשיו של קצין שבוי ואיש מופת שנרצח בידי הבולשת הנאצית.
- רפאל בלאם:** להקת ה"צמחונים"
- הקמתה ותיפקודה של להקת בידור ביוזמת המחבר במחנה נירנברג.
- אינג' הרמן אסט:** תסתדר ותתמצא!
- ההתגברות על קשיים ומכשולים בחיי יום־יום מאחורי גדר־התיל.
- ד"ר יוסף לדור־לדרר:** טורים, טורים...
גוף ונפש בנתיב היסורים של המצעדים הארוכים.
- אינג' אלכסנדר לוי:** גורלו של 5 8 2 4 7
נסיונות בריחה חוזרים ונשנים.
- ירחמיאל שקד:** סטאלאג IIC גראייסוואלד
חיילים ומש"קים בשדות וחוות בגרמניה הנאצית.
- משה אלבכרי — משה ישראל:** אלפרד פרחי ז"ל — לוחם וחבר.
- ד"ר רפאל פייאדה:** חיפושים אחר זהות
לבטים של פרטיזן השב הביתה.
- יוסף גיל:** דפים מתוך יומני
סיבלות החיים והבריחה בצל המוות — פרקי מחנה יאסנובאץ.
- יעקב קביליו:**
ההתקוממות המזויינת והבריחה ממחנה "קוז'ארה" ביאסנובאץ — פרטים על מבצע השיחרור מצלמוות.
- ליאון אשרוביץ':** חלקנו במבצעי ההצלה לאחר השיחרור.

דבר הארגון

ארגונו נוסד ב-31 למאי 1955 בתל-אביב ביוזמת לוחמי הצבא היוגוסלבי שנפלו בשבי הגרמני בשנת 1941 במלחמת העולם השנייה ועלו לישראל מיוגוסלביה. האסיפה המייסדת קבעה כי הארגון ייקרא: "ארגון ישראלי של משרתי מלחמת העולם השנייה בצבאות בנות הברית". במאי 1980, עם החלטת האסיפה השביעית, לצרף לארגון גם את הפרטיזאנים לשעבר חיילי "צבא שחרור העם" וכלואי מחנות הריכוז, הוסב שם הארגון ל: "ארגון ותיקי מלחמת העולם השנייה — הקבוצה היוגוסלבית".

שורשי ההתארגנות נעוצים עוד בימי השבי, בחוויותיו, חרדותיו ואימתו. עם כניעת הצבא היוגוסלבי המלכותי אנו כ-450 קציניו ו-250 מש"קיו וחייליו היהודים הופקרנו לידי האויב האכזר אשר גמר אומר לשעבד את עמי העולם ולהשמיד את עמנו.

האויב אשר בתחילת המלחמה הטיל חתיתו על היבשת כולה, ספג גם הוא אבידות הולכות ומתרבות. בנסיבות הנתונות, נאלץ הוא, לכל הפחות באורח חלקי, להכיר בתוקפם של הסכמים בינלאומיים הנוגעים לשבויי מלחמה (תנאי "אמנת ז'נבה"). אי לכך, הקצינים אשר בינינו רוכזו במחנות מיוחדים (אופלאגים), הרופאים הועסקו בבתי-חולים והשאר הועברו בחוות חקלאיות ומחנות עבודה (סטאלאגים). אך ביחס אלינו, היהודים מבין שבויי המלחמה, עשה האויב כל מאמץ כדי להתחמק מהחובות המוטלות עליו המשתמעות מסעיפי האמנה. אנו הושלכנו אל תוך גדרי תיל כפולים, אל "מחנה בתוך מחנה" ובאופלאג נירנברג אף נאלצנו לשאת את הטלאי הצהוב. לאחר מכן רוכזו השבויים היהודים במחנה אוסנאבריק בו הוחזקו גם חברינו הנוצרים אשר הוחשדו בהתנגדות למשטר הפאשיסטי-נאצי ובאהדה לקומוניזם. המחנה הזה, מחנה ד', הוכתם בפי שובינו כ"מחנה קומוניסטי".

מעשי האפליה אשר בוצעו בידי הנאצים סתרו בעליל רוחה ולשונה של אמנת ז'נבה. אנו, השבויים היהודים השתתפנו במאבק הממושך, העקשני והמתמיד שטמן בחובו סכנת נפשות, להסרת האפליות הבלתי חוקיות ואף עלה בידינו לסכל כוונותיו הנפשעות ביותר של האויב.

במאבק הזה, נזרעו ניצני אותה רעות לוחמים אשר הצמיחה את התארגנותינו על אדמת המולדת. בכל המחנות הוקמו "שותפויות" לעזרה הדדית אשר באמצעותן גברנו על הרעב והיו לאחד ממקורות העידוד המוסרי והנפשי. מדי פעם, עלה בידינו לשלוח חבילות וכסף (ממשכורותינו) למשפחותינו עד אשר נלקחו לארץ גזירה וכלייה. עזרתנו הגיעה גם לקהילת זאגרב ובאמצעותה אף למחנה האימים יאסנובאץ. יצויין, כי גם אחדים מחברינו הלא-יהודים נתנו ידם לעזרה זו.

אנו הקצינים היהודים השתתפנו בכל המבצעים והעצומות להבטחת זכויות השבויים ברוח האמנה ובשמירה מעולה על ההישגים אשר הושגו. רישומו בחיי

התרבות והרוח היה ניכר. בית-הכנסת אותו הקמנו והפעלנו היה למרכז חשוב, מוקד חיי הדת והשמירה על זהותינו מורשתינו ותודעתינו היהודית. מורעבים עד לשד עצמותינו, נשרכים בטורים ארוכים על דרכי גרמניה, הועמדה במבחן הקשה מנשוא, העזרה ההדדית והיא שעמדה לנו. כך חושלה תודעת ההתארגנות אשר גברה עם השיחורור. רוב החברים שבו לארץ המוצא ואחדים אף הספיקו עוד ליטול חלק בקרבות האחרונים על אדמתה, כשהם פוגשים בין הפרטיזאנים לא מעט מאחינו היהודים, לוחמי המרי.

אחדים מחברינו נטלו חלק פעיל בהצלת שארית הפליטה והקדימו לעלות ארצה בעוד חברינו ביוגוסלביה עולים בעקבותיהם החל משנת חירותנו המתחדשת (תש"ח).

עם עלייתנו ארצה התעורר הדחף לחידוש החברות אשר חושלה במחנות והשאפה לכוון מסגרת אירגונית הולמת. ביוזמת החברים מירקו פוקס ז"ל ויבלח"א ד"ר מילה כהן, ד"ר יוסף לדור, הרב ד"ר צבי עזריה (הלפגוט), דוד אלקלעי, שמעון בן-שחר (זינה מורגנשטרן), ד"ר טיבור קייזר ואחרים, הוקמה בשנת 1955 ועדה יוזמת לכינוס השבויים לשעבר בישראל. ב-9 למאי 1955 התקיימה באזור הפגישה הראשונה והוחלט בה על זימון אסיפה מייסדת ל-31.5.55.

מיום היווסדו קיים הארגון 7 אסיפות מן המניין אשר בחרו לכהונת יו"ר את החברים: דוד אלקלעי, ד"ר יוסף לדור, ליאון אשרוביץ ומירקו פוקס המנות. בתפקיד סגני יו"ר כיהנו: וולאדימיר קראוס, סמי וולך, ז'אק אלבכרי, הרב ד"ר צבי עזריה (הלפגוט) וכמזכירים: ד"ר טיבור קייזר ומירקו פוקס ז"ל אשר כיהן גם כגזבר. למרות כל השנויים במבנה, ניהול ושם — יעדיו העיקריים של הארגון נשאו כפי שנקבעו מלכתחילה: טיפוח אחוות לוחמים תוך הסתמכות על מורשתנו המשותפת; הנצחת זכרונות העבר באיסוף תעודות ועדויות בעל-פה ובכתב; הוצאו לאור פרסומים מתאימים; הגנה על זכויות ותיקי המלחמה כפי שהן מעוגנות בחוקי הארץ ובחסכמים בינלאומיים, כולל יעוץ וסיוע בתביעת פיצויים; קיום ימי זכרון, מפגשים, טיולים, מסיבות ברוח יעדי הארגון בשיתוף עם המוסדות הלאומיים וארגוני לוחמים הפעילים בישראל ומחוצה לה.

במבט לאחור ניתן לומר, כי נעשה לא מעט ליישום היעדים שהוצבו. במסגרת הנתונה נצביע על אחדות מהפעולות שנעשו.

במאי 1965 חגגנו 20 שנה לשיחורורנו. ב-1970 קיימנו חגיגות חצי יובל וב-1975 את 30 שנות החירות. לציון 30 שנה למדינת ישראל נערכה מסיבה בתל-אביב באפריל 1978 ובאותה השנה בספטמבר חגגנו גם ברוב עם בסביון, בנוכחותם של נשיא המדינה מר יצחק נבון, סגן שר הבטחון מרדכי צפורי, חבר הכנסת רב אלוף (מיל.) חיים בר-לב, חבר הכנסת דב שילנסקי, נשיא הסניף הישראלי של הקונגרס היהודי העולמי פרופ' ד"ר א. טרטקובר, נשיא התאחדות עולי יוגוסלביה ד"ר צבי רותם המנוח ואחרים. באוקטובר 1978 ערכנו מסיבת רעים לרגל 30 שנות עלייתנו לארץ. באפריל 1980 ניטעו ביער בן-שמון 3000 עצים ע"ש יהודי יוגוסלביה, לוחמי מלחמת העולם השנייה וכלואי מחנות הריכוז. נטיעה זו נתאפשרה הודות לתרומות כל החברים בארץ וידידינו הרבים בחו"ל. לכל התורמים הוענקו תעודות הקרן הקימת לישראל. ב-1 למאי 1980 חגגנו את 35 שנות שיחורורנו. באירועים נוכחו אישים מרכזיים של המדינה. כל עוד קוימו קשרים דיפלומטיים השתתפו באירועינו גם נציגיה הדיפלומטיים של יוגוסלביה, הצירים: ד. ג'ורץ, ו. שובאיץ, מר זמל'אק ואחרים.

ארגוננו מקיים שיתוף פעולה הדוק עם האגודה למען החייל בישראל. במועצה הארצית של האגודה יושבים נציגינו הרב ד"ר צבי עזריה (הלפגוט) ודוד דן. נרקמו יחסים פוריים עם ארגון נכי המלחמה בנאצים בישראל ואולמי ארגונם

עומדים גם לרשותנו. שליחינו השתתפו בקונגרסים העולמיים של לוחמי מלחמת העולם השנייה בשנים 1963 ו-1966. נציגנו נכח גם בחגיגות 100 שנה לייסוד מקהלת "האחים ברוך" בבלגרד בשנת 1979. משרד הבטחון העניק לחברי ארגוננו את האות על"ה — הוקרת ישראל ללוחמים כנגד הנאצים. בשנת 1965 הוצאנו לאור את ספר ה"הגדה" המגולל חיינו בשבי. בשנת 1970 את ה"זכרונות" שהם המשך ל"הגדה". בשנת 1978 את ה"ילקוט" בשותפות עם התאחדות עולי יוגוסלביה, קובץ מאמרים, רשימות ומחקרים על חיינו בגולה, המאבק, השבי ובנין הארץ.

במאי 1980 באסיפתנו השנתית השביעית בה הוחלט על מתכונתנו החדשה, נבחרה הנהלה בראשותו של ליאון אשרוביץ. דוד דן וויג גאבור נבחרו כסגניו. אברהם שטארק למזכיר. וייס מנחם (לאצי) כגזבר. הועד הפועל הורכב מהחברים: ז'אק אלבחרי, דב בש, נפתלי באטה גדליה, ד"ר מילה כהן, נהדה מאייו, ד"ר ארטור הנדל, אימרה מאייר, מינה מונטאג, הרב ד"ר צבי עזריה, ד"ר רפאל פייאדה, פבלה פישר, ננדור נח פרנקל, יעקב קביליו, הדסה קוסטיץ. ההנהלה החדשה קבלה על עצמה את משימת המשך הפעולות ברוח הישגי העבר בתנאים החדשים ובשיתוף כל הלוחמים.

האסיפה החליטה והמליצה על הגברת המאמצים להוצאת הספר אשר לפנינו והמוגש בזה לידידינו — אות וסימן להחלטתנו הנחושה לשמור על גחלת אותם הערכים אשר בזכותם הגענו עד הלום.

16.4.1941 — יום שלא יישכח

ביום ההוא נפלתי בנובי פאזאר שבדרום סרביה לשבי הגרמנים. כידוע, היו אלה אנשי ה"גייס החמישי" אשר החישו את חורבנה של המלכות והתמוטטות צבאה. גם מפקדי: פון שינדלר (אשר כמובן שינה את שמו לסרבי), לפניס קצין בצבא הבסבורג — היה אחד מהם. הוא אף לחם במלח' העולם ה-1. בסרבים ונישבה על ידם. לאחר מכן, בימי מלכות יוגוסלביה נשא לו אשה סרביה ושירת בצבאה כקצין תותחנים.

המלחמה אשר היתה לרבים מעמנו מפנה גורלי בחיינו פרצה בעטייה של הפיכה צבאית בתמיכת המוני העם הסרבי אשר ב-27 למרץ 1941 הפגינו התנגדותם לממשלה הקודמית (צבטקוביץ'-מאצ'ק) לאחר שזו הצטרפה לציר ברלין-רומא. המוני הבירה יצאו אל הרחובות, שברו את משרדי התיירות וההסברה של גרמניה כשהם משמיעים את סיסמת היום: "טובה המלחמה מהאמנה!" (עם היטלר). אך שבוע לאחר מכן התקיף הצבא הגרמני את יוגוסלביה ופלש לתוכה ממערב (אוסטריה), מהמזרח (בולגריה) ומהדרום (יוון). גם הונגריה סייעה בעדם. הצבא נכנע — רובו ככולו נשלח למחנות שבויים בגרמניה. מסתבר, כי גם לולא בגידתו של מפקדי הסגן-אלוף הייתי נלקח בשבי... אגב, על קורותינו בשבי כבר פרסמתי על דפי בטאון התאחדותנו — הפעם אוסיף מזכרונותי גם על מה שקרה לאחר השחרור.

לאוסנבריק שבווסטפאליה, למחנה המאסוף לשבויים יהודים ולא-יהודים הנחשדים בקומוניזם ו"שמאלנות" הגעתי בתום שנתיים של שהייה במחנות אופנבורג ונירנברג. הובלנו (400 יהודים וכאלף "חשודים" אחרים). המחנה הנפרד הזה נחשב כמחנה עונשין. לאחר נחיתת בעלי הברית בנורמנדיה (ראשית יוני 1944) החליטו הגרמנים להעבירנו למקום אחר. על כך נתבשרנו מפיו של מפקד המחנה, הארכי-רשע הסגן-אלוף אפקה כשדבריו רוויים נימה מאיימת: "הפעם תזכו בטיפול כפי שניתן לקצינינו השבויים מצד האנגלים והאמריקנים לאחר שחצו את התעלה". ואמנם נדחסנו לתוך קרונות להובלת בהמות לאחר שנערך חיפוש קפדני בכל חלקי גופינו וחפצינו. ולא זו בלבד, אלא שאף נכבלנו באזיקים. הנסיעה הזאת בקרון מאחורי גדר-תייל עוררה ברבים חששות כבדים. בכל זאת נרדמנו. באחת הפינות שני חברים התפללו "שמע ישראל", אד הקבוצה בה נמצאתי פצחה בשיר. נשמע גם קולו של רואה-שחורות: "מסיעים אותנו להרג — ואתם שרים!..."

בשטראסבורג שבאלסאס נשלחנו למחנה תת-קרקעי — "מצודת ביזמרק". שם דווקא זכינו ליחס הוגן למדי, כי הגראף פון אולדנבורג, מפקדנו האחראי נתגלה כליברלי ומצא דרכים להשתמט מביצוע הפקודות שהתייחסו ליהודים: כגון הפרדתם הגמורה. כאן הותר לי לשלוח חבילה עם חפצים אישיים למשפחתי אשר נודע לי אודותיה, כי נמצאים הם באחוזה גדולה באוסטריה ומועסקים בה בעבודות כפייה. המפקד אף גילה לד"ר צבי הלפגוט (כיום: עזריה) ששימש כרב במחנה, כי היתה תוכנית לחסל אותנו, אך זו נדחתה בהנחה, כי מוטב יהא

לבצעה כשנעבור לפומרניה — למזרח. (על כך ר' ע' 79 בספרו של ד"ר עזריה "עדים אנחנו"). אך לאמיתו של דבר נמלכו בדעתם הגרמנים נוכח התקדמות צבאות הברית. מוגי לב היו... אין ספק.

בסתיו 1944 הועברנו מ"פורט ביזמרק" לברקנבריגה-רצהובר שבמזרח-פומרניה (הסיביר של גרמניה!). משך החודשים הספורים לשהותי כאן נזדמן לי לשמוע רבות על איש שהתפרסם מאז, הלא הוא מילובאן ג'ילאס (מעוזריו הקרובים של טיטו באותם הימים, היום מאנשי האופוזיציה ביוגוסלביה). זאת מפי חתנו מפקד החדר אלוף (מיל.) מיטרוביץ'. בראשית 1945, עם התקרבות הצבא האדום פקדו עלינו הגרמנים לארוז רק את החפצים החיוניים ביותר ולהשאיר את השאר בקופסאות מאולתרות — "כדי שיישלחו הביתה" (כביכול). גם אני השארתי 5 חבילות עבור בני ביתי במחנה ריכוז באוסטריה, לאחר שנודע לי שהם כלואים שם. אך החפצים לא הגיעו ליעדם לעולם. אחדים מעמיתי, כגון: ליאון אשרוביץ' שלחם למחנה ריכוז ברגן בלזן וכמובן גם אלה לא הגיעו לשם. יחד עם זאת שלח תרומות של חברים יהודים ולא יהודים, כסף למשפחות החברים השבויים שהסתתרו במקומות מחבוא שונים ביוגוסלביה. ולארגב עבור אסירים שבמחנה ריכוז יאסנובאץ.

Logorski novac

מטבע של המחנה

היה זה יום סגרירי כשיצאנו מברקנבריגה. הכבישים היו מושלגים. בנינו מזחלות מקרשי מיטותינו! אך תוך ימים נמס השלג ואנו נאלצנו לנטוש את המזחלות על חפצינו. הצעדה נמשכה ימים רבים ללא מזון. לכל היותר הצלחנו "לשחוב" קצת חיטה באותן האחוזות אשר באורוותיהן לנו. באותם הימים לא ציפינו לטוב מזה.

באחד הלילות ברחו שלושה חברים מבני-עירי: ז'גה וייס ז"ל ויבדל"א פבלה פישר וננדור פרנקל (כיום שניהם בישראל). הם הציעו גם לי להצטרף אליהם, אך חולשתי מנעה זאת. פעם הסתערנו על פגר סוס שמן. רופאי בהמות אשר בינינו פשטו עורו ואנו אכלנו לשובע... אך מחלת הקיבה הציקה לי עד כי כבר לא הייתי מסוגל להמשיך בצעדה. עזר לי חברי הרמן אסט. הוא ליווה אותי עד האחוזה, השכיב אותי על קרש וחזר לקבוצה שהמשיכה דרכה. למזלי, המפקד התורן (הגרמני) השלים עם פיגורי ושיגר חייל לאחוזה בה כבר נמצאו מספר קצינים שלנו במצב דומה. למחרת העבירו אותנו לבית החולים הבינלאומי לשבויים בסטרגרד. שם הישקו אותנו מרק והאכילו אותנו תפוחי אדמה. עותק של הברית החדשה בשפה האנגלית שהושאר שם (אני מצאתיו בארון שהיה ליד מיטתי)

נמצא ברשותי עד היום הזה. במהרה חשנו כאן בהפצות הרוסים אשר נמשכו יומם וליל. כשמצבי הפיזי השתפר ניצלתי הפוגה בין ההפצות ועליתי על גג בית החולים שהיה מסומן בצלב אדום. לנגד עיני נפרשה תמונה מתרידה: סוסים מבוהלים צהלו. חזירים, פרות וכלבים אצו-רצו לאורכה ולרוחבה של העיר הנוערת ואחדים מהם בערו בעצמם כלפידים חיים. על העיר הגנו כבר רק פרחי ה"היטלריוגנד".

באחד הבקרים נפגע מטוס רוסי וטייסו צנח לא הרחק מבית החולים. הוא נשבה והועבר אלינו. רבתה שמחתו של הטייס כשנודע, כי הוא בין שבויים יוגוסלביים. מפיו שמענו דברי נחמה על קרבתו של הצבא האדום והשחרור המיוחל. אך לכך, בינתיים לא זכינו. מפקד בית החולים ציווה לארוז. מאמצי קצינים בכירים לשדל את האחראי על בית החולים (סגן-אלוף, רופא יוגוסלבי) לסרב להוראות הגרמנים עלו בתוהו. היה עלינו לזוז כשבדרך לתחנת הרכבת אנו נוכחים בהרס והאימה מהפצות הרוסים. ההמתנה היתה ממושכת. כשהגענו למגדבורג נתקענו בהפצה. הוכנסנו למקלט גדוש חיילים גרמניים. כשלאחד מקציניהם הובררה זהותנו הוא גירש אותנו מהמקלט בגערות: "הינאוס!". לאחר מכן, הסמל שבידו הופקדה השמירה עלינו יצא לברר את המצב ושב בבהלה: "הרוסים כבשו את סטרגרד!". שמחה וצער אחזו בנו, הרי חברינו שנשארו שם הם כעת בני-חורין, אך לנו — מה יצפה עוד?

הגענו רגלית עד שטטין שע"נ אודר והמשכנו ברכבת עד-ברלין. הועברנו אנא-אנא מבין החורבות עד שהוכנסנו לקרונות מערבה על פני גרמניה כולה עד אלקסיסדורף שבגבול הולנד. שם פגשנו רבים מחברינו למעט אלה שברחו בדרך שני חורים. אחד אלפרד מילר מורה ללאטינית מזמון והשני סגן (לא יהודי) מהגוורדיה המלכותית, חסרו. נודע לנו, כי לקו במחלת-רוח כתוצאת הסבל, הרעב והשפלת ארבע שנות השבי. היכן הם היום! גם כאן לא הושארנו, כי לאחר שלשמחתנו צבאות בעלות הברית פרצו את החזית, הובלנו במארס 1945 שוב רגלית — מזרחה. בדרך ניגש אלינו סמל גרמני והודיע, כי האנגלים מתקרבים והוא מציע שאנו כחולים נאיט את הקצב ויחד עמו נמתין לאנגלים — "אתם תשתחררו ואני אלך לשבי — ובזה תיגמר עבורינו המלחמה". אך לרוע מזלנו האנגלים לא הגיעו ואף האכרים אשר מפחד האנגלים נהגו לתת לנו לחם חדלו מלעשות כן. גם הסמל שלנו נמלח בדעתו והצעדה נמשכה. באחד המשקים שבדרך פגשנו את ננדור פרנקל. מסתבר, כי נסיון בריחתו נכשל ובלית-ברירה הוא חזר אלינו. הסמל שהתכוון לערוק התיצב במפקדה בתרצו את איחורו בחולשתם של השבויים החולים. והמיצעד נמשך...

היה זה בשחרו של ה-16 באפריל 1945 כשאחד מחברנו הסרן אלקסיץ' ניגש אלי (ישנתי נשען על עץ ומגולל בשמיכה) ובקשני לברר זהותם של כשישה חיילים הונגריים (מיחידה שלחמה עם הגרמנים) אשר גם הם ביקשו לערוק ולהצטרף אלינו. מוצאם מעיירת אדא (הסתבר שהכרתי את אביהם וסבם). אך די הי לי עם צרותי ושבתי אל "מיטת".

כבר עלה השחר של יום אביב יפה. השומרים שלנו נעלמו מהאופק רק חייל גרמני קשיש אשר טרם ראינוהו מסר בקול נרגש, כי חיילי הליווי וקציניהם נמלטו וכי האנגלים נמצאים לא הרחק מהעיר הסמוכה פלינגבוסטל. ואף נודע לנו, כי אנו בסביבת מחנה שבויים אמריקנים — רובם טייסים. רק מאוחר יותר נודע לנו, כי באותה שעה נמצאנו בקרבת מחנה ההשמדה ברגן-בלזן. בעצם, גם מעלינו ריחף צילו של גרזן. מסמכים אשר נמצאו לאחר המלחמה מעידים, כי כוונת הגרמנים היתה להשמיד את השבויים, כאן, ביער הזה. הם לא הספיקו, כי שוחררנו בידי לוחמיו של מונטגומרי — בדיוק בו ביום בו לפני ארבע שנים נפלת בשבי.

איך לתאר את שמחתנו למראה הטאנקים האנגליים בחצר המחנה אליו נקלענו? האנגלים דאגו להעברתנו למקומות מתאימים. אנו, עם ברצו רומנו וסבה טמר, תפסנו חדרון בקסרקטין של קלגסי ה- אס-אס. כאן ביקר אצלי בן-דודי (גם הוא מהשבויים המשוחררים) ליודביט מונטאג ז"ל ומסר לי פתק: רשימת ננות יהודיות ויוגוסלביות מעיירתנו ובה גם שם בתי אנה. הוברר לי כי הננות נמצאות במחנה ברגן בלזן אשר על זוועותיו כבר שמענו מפי האנגלים. הישגתי מקצין אנגלי פתק שבעזרתו אפשר היה להיכנס למחנה הנודע לשימצה. החברים אנדריה קסלר ז"ל ובלה פליישמן יבל"א השיגו מכונית ואני יצאתי לשם דרוך לקראת סיכוי של פגישה עם בתי. שורה של אנשינו עמלו כבר במחנה עם הצוותות האנגליים: הרב הצבאי שלנו ד"ר הלפגוט (כיום: עזריה) דאג במסירות על-אנושית לקבורתם הראוייה של רבבות הקורבנות. כן נמצאו בין השאר: אדולף רוטמילר ז"ל, ד"ר טיבור קייזר, ד"ר אוטו גרוס (ז"ל מתורגמנים). נ. מלושב, ס. מאלושב, סימה קאראוגלאנוביץ', ננדור פרנקל, ז. מורגנשטרן, ז'אק אלבחרי, חברנו גאון ורבים אשר שמש נשמט מזכרוני. ציזר לוי ז"ל הצטיין במיוחד במיון החולים והעברתם למוסדות ריפוי והחלמה מתאימים.

החברים הללו התמסרו למלאכתם כהוגן. הם לא הזניחו אף את הדאגה לבידור. אמני המוסיקה שלנו — כרפאל בלאם, ד"ר אנגל ואחרים ערכו קונצרטים, ריקודים, הצגות. אך לצערנו האנגלים לא ראו בעין יפה את הפעילות הזאת והיא לא התפתחה כפי שיכולנו ורצינו. ביתר שאת דאגנו להזנה תקינה. מהמחסנים אשר נאגרו על ידי הגרמנים מגזילתם במדינות הכבושות העברנו לברגן כמויות לא מבוטלות של גבינה, סוכר, צימוקים, סבון. עם המיטען החיוני הזה הגענו (כשבינינו גם החברים קסלר ופליישמן) אל שער המחנה הנורא. לתדהמתנו עמדו בשער חיילים הונגריים דווקא אשר ניסו למנוע כניסתנו. האמנם שוב אותם ההונגרים אשר עצם הופעתם עורר בקרבנו זכרונות אימה מימים עברו. נזכרתי בפגישותי הראשונות עם ההונגרים כשעוד בילדותי ספגתי מכות מילדיהם בלכתי לבית הספר עד כי נאלצתי לעקוף את הרובע ההונגרי כדי להגיע אל כיתתי בדרך הארוכה יותר שחצתה את הרובע הסרבי. היה זה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה... וכשנסתיימה המלחמה הראשונה (1918) נתקלנו בחיילים הונגריים שחזרו מהחזית (או מהשבי הרוסי) חדורים תערובת משונה של אידיאולוגיה קומוניסטית ואנטישמיות תוקפנית המכים ושוודדים יהודים בהאשימים בעשיית רווחי-מלחמה. גם את משקנו, עליה שמרה אמי האלמנה (אני נמצאתי אז בבודפשט כסטודנט), שדדו עד-יסוד ואני נאלצתי להפסיק את לימודי. גם לאחר נפילתי בשבי באפריל 1941 קצינים הונגריים אשר הוסמכו ע"י בעלי בריתם הגרמנים לשחרר בני המחוז ווייבודינה (שסופחה להונגריה עם חורבנה של מלכות יוגוסלביה) סירבו לעשות כן ביחס ליהודים. לאחר מכן פגשתי את ההונגרים גם בדרכנו לשבי כשהם מסייעים בידי אויבינו מכל וכל. התברר, כי "שומרי המחנה" ההונגרים הינם שרידי יחידת אס-אס אשר הופקדה על שמירת המחנה. הגרמנים לא המתינו לבואם של האנגלים והשאירו את השמירה בידי ההונגרים. ואף האנגלים בתחילה לא שינו את המצב המשונה הזה. חמתנו בערה בנו, הרי ידענו כבר על הזוועות אשר בוצעו על ידי הצבא ההונגרי הכובש על אדמת ווייבודינה שרובה נמסרה לשליטתם. פרטים נוספים על טבח ינואר 1942 נודעו לנו מפי משוחררי מחנה ברגן כשרבים מיקירינו, קרובינו וידידינו נרצחו ע"י הצבא והז'נדרמריה ההונגריים והושלכו לדאנובה וטיסה. התברר לי, כי גם אמי ושני אחי מצאו מותם ב'מבצע' האימים הזה שכונה בפיהם: "ראציה" (סריקה).

זרכנו הראשונה במחנה האימים ששוחרר הוליכנו אל משרד הרישום בו ניתן היה לעיין ברשימת הקורבנות אשר זוהו. שמחתי להיווכח, כי בתי לא

נמצאה ברשימה הזאת. החלטנו לחפש אחר הבנות מיוגוסלביה בעזרת הסגן־משנה ננדור פרנקל אשר סיפר לנו כיצד מצא בצרף נטוש את אשתו הגוססת. את בתי לא מצאתי במחנה — נודע לי כי נראתה לאחרונה בטורים של אסירות אשר הועברו על ידי הגרמנים. יצאנו לדרך והגענו למספר מחנות קטנים. בדקנו רשימות, שוחחנו עם בחורות מהונגריה ויוגוסלביה שנמצאו בהם, אך בינתיים לא נודע לי על בתי. לחברי ז'גה וייס נודע, כי נמצאו בברגן-בלזן עוד מספר אסירות ממוצא יוגוסלבי ביניהן אחיינית יהודית הוברט ואנו שבנו לשם מצויידים בהיתר מיוחד של האנגלים. ראשית, מסרנו את המיצרכים לחברים שטיפלו במשוחררי המחנה. חברי אדולף רוטמילר ז"ל מסר לי פתק עם כתובתה של יהודית (והוא עדיין עמי: חדר מס' 6 בבניין 14, מס' האסיר — 89188). בבניין הזה נמצאו פארטיזאניות מבאצ'קה — שמותיהן רשומים ביומני עד היום. אחת מהן נישקה את הדגל היוגוסלבי ליד סימני הדרגה שלי, השנייה את ידי. יצאתי את החדר המוזנח והמעלה סירחון כדי להמתין בחוץ ליהודית אשר יצאה להביא את הארוחה. עברו על ידי מאות דמויות, אך את יהודית לא ראיתי. לבסוף התקרבת לי אחת מהן — ספק בחור, ספק בחורה, שאלתיה המכירה היא את יהודית הוברט מאדא? — "אני יהודית!" ענתה לי בהחלטיות. "טוב מותק" אמרתי לה — "מאמין אני שאת יהודית, אך אני מחכה להוברט יהודית". המסכנה החלה לבכות ואמרה: "דוד עלי (כינוי במשפחה) — אני יהודית הוברט". רציתי לנשקה, אך חשתי מטיפוס-והתאפקתי. גם היא לא שמעה על בתי. מכל מקום נטלתי מידה את צלוחית המזון אותו הביאה מהמטבח האנגלי: בשר חזיר בשומן, כי ידעתי כבר שרבים מצאו מותם אחר השחרור מהמאכלים הכבדים והבאתי לה כל שהיה נחוץ לבת ה-16. לבסוף אזל-כספנו. הבנות הועברו לאחר מכן לבית ההחלמה שטיינהודה ומשם לשוודיה בה בילתה כשנה. סיפורה של יהודית הוא בהחלט ראוי לאיזכור. היא נסתה להימלט מהגירוש דרך רומניה, אך נפלה בגבול לידי אנשי בטחון הונגריים. הקלגסים ההונגריים הללו בעטו בה. היא נפגעה בעמוד השדרה ונסחבה לבודפשט לבית הסוהר. ההונגרים הסגירו אותה לנאצים אשר העבירו אותה לאושוויץ ומשם נתגלגלה לברגן-בלזן.

לפי בקשת חברי לשבי הסרן פופר חיפשתי כאן במחנה גם את אדריאנה הירשנהאוזר. בעזרתו של הרב ד"ר הלפגוט (עזריה) זיהיתי את הבניין בו נמצאה אדריאנה. אך ברגע הראשון לא עלה בידי לזהותה. במקום שסומן ראיתי דמות ילד קטין. אך הרב ליווני אל ה-"ילד". הסתבר שזו הגברת הירשנהאוזר. היא מלמלה מילים בלתי מובנות. שנה לאחר מכן, כשבמקרה נפגשנו שוב בנובי-סאד לא יכולתי להכירה. בחפשי מקום מגורים נשלחתי ע"י אנשי הקהילה שקמה מחדש אל בית בו אשה יפה, מטופלת היטב כשחיוך על שפתיה הציגה את עצמה. היתה זו אותה אדריאנה הירשנהאוזר — ה"ילד הקטן" של אחד מצריפי מחנה ברגן-בלזן.

לאחר שחיפושי אחר בתי לא העלו דבר (זולת התקוה, כי אמנם עוד תמצא בחיים לאחר שברשימות הנפטרים ב"ה לא הוזכרה) הופנית עם רבים מחברי לנינבורג. בשני המחנות אשר בהם רוכזו יוצאי יוגוסלביה: "קאמפ צ'רציל" ו"לאגר טיטו" פעל רבות ד"ר אוטו גרוס ז"ל כמתורגמן — עוזר מיוחד לרב-סרן אנגלי. היוגוסלבים הועברו לאחר מכן להיידנאו. כאן, ב-12 ביוני 1945 קיבלתי מהמשלחת הצבאית היוגוסלבית מינוי רישמי כקצין-מארגן. המעמסה לא היתה קלה: דאגה לשכן מאות אנשים, ביניהם זוגות עם ילדים. למטרה זו נועד מחנה בקירבת האמבורג. בשכנותי הוקם מחנה מקביל לריכוז חיילים-שבויים בפיקודו של הסרן מייוראג איבקוביץ'. הוא ואני — האחראיים על שני המחנות וכל צרכי יושביהם — היינו עסוקים מעל לראש, מבוקר עד ערב. אך גם כאן לא זכיתי להגיע

למי-מנוחות. באחד הימים, היה זה בסוף יוני, נסענו הסרן איבקוביץ' ואני ברכב אנגלי ונהג משלנו אל המפקדה בהיידנאו. למחרת, מוקדם התכוונו לשוב להמבורג בה נועדה פגישה בבית העיריה עם המפקד האנגלי, איש המינהל הגרמני ונציג הצלב האדום. במחצית הדרך קרה תקר באחד הצמיגים. הנהג תיקנו ואנו המשכנו. בעוד אני מעיין במיסמכים הרגשתי פתאום חבטיה עזה בראשי ודמי ניגר. שמעתי צעקותיו של הסרן איבקוביץ'. לא ראיתי דבר, כי חושי עורפלו. המכונית התהפכה ואני בקושי יצאתי דרך החלון. עוד הספקתי לרוץ, אך נפלתי, כשהתעוררתי מצאתי עצמי במיטה. ראשי בתחושת גדולה כאב בחוזה. נודע לי ממה שסופר לאחר מכן, כי המכונית התנגשה באבן הדרך וכי לבית החולים בוויטרמור העביר אותנו קצין אנגלי שעבר בג'יפ. אותי ניתחו. חברי איבקוביץ' נפצע קל ממני וממנו שמעתי את פרטי המעשה. סבלתי מזעזוע-מוח ושבר בכתף הימנית. רופאים אנגליים ויוגוסלביים ביקרו אותנו יום-יום בפקחם עין על הרופאים הגרמניים שטיפלו בנו. הנהג ספג רק מכה חלשה. חברים רבים באו: ד"ר הלפגוט, ז'אק אלבחרי עם אשתו, ננדור פרנקל, סימה קאראוגלאנוביץ', אלכסנדר חרון ז"ל ואחרים. הם ספרו על תפקידיהם הנוכחיים. תתארו לעצמכם אמר חרון — "מה היתה הרגשתם של הקצינים הגרמניים, ניצבים בעמידת דום בשורות, כשאני היהודי הקטן, עם השוקיים העקומות ופרצופי הלא כל-כך ארי עברתי בשורותיהם בהיטי בהם אי-בעין כשאחדים מהם קופצים אגרופיהם וחורקים שיניהם בזעם". אך לידיעה המיוחלת זכיתי בבית החולים בבוקסטהודה שנועדה לשבויים יוגוסלביים בניהולו של הסגן-אלוף ד"ר זוראן קאמנקוביץ'. שם, בחדר הסמוך לחדרי היה מקלט ידיו אשר בו ניתן היה להאזין גם לשידורי בלגרד ובפרט למסירות ד"ש במדור לחיפוש קרובים. באחד מימי אוגוסט אני שומע את שמי ודרגתי. קפצתי ורצתי אל המכשור אל-אף האיסור שהטילו הרופאים, ולא בכדי! היו אלה אשתי, בתי ובני אשר הודיעו על הימצאם — כבר מחודש אפריל, בבית וכי שלום להם. הם שוחררו בידי הצבא הרוסי. איך אבטא רגשותי?

אכן, מצבי הלך והשתפר. אמנם לקונצרט שהתקיים באולם הגדול ב-8 לאוגוסט 1945 סחב אותי על גבו האח החובש. היו אלה נגנים איטלקיים וזמרת האופרה של בודפשט — כולם אסירים לשעבר. מאורע שלא יישכח! קיבלתי גם מכתב מד"ר אנדריה גאמס אשר בא במקומי כאחראי על המחנה. היות והמכתב הזה מתייחס לארועים אופייניים לאותם הימים אביא אותו בשלימותו: "לסגן א. אפשטיין שלום רב,

על שנפגעת נודע לנו רק חמישה ימים אחר המאורע המצער. דאגנו לשלומך עד-מאד. בינתיים התרחשו במחנה דברים מוזרים ולא נעימים. בהמבורג התאספו כל המלוכנים והריאקציונרים מרחבי גרמניה הצפונית והתקיפו את אינו הקטן והשקט. היו גם תגרות-ידיים עד שהקצינים צ'בורוביץ', סירנוביץ' וווינוביץ' בסיועו של הקצין האנגלי ג'ורג' התגברו עליהם ולאחר שעצרו שני קצינים מלוכניים השתרר שקט. יום-יום מגיעים יותר ויותר חיילים ממחנות השבויים. מהאנגלים קיבלנו מקלט ואנו מאזינים ערב-ערב לרדיו בלגרד. אנו אוכלים שלוש פעמים ביום ומנת הלחם היא 750 גראם לנפש. ממלא מקומך עובד בנאמנות. אנו חשים בהיעדרכם ומזכירים אתכם לעתים קרובות. בשם המחנה כולו מברכים אנו את שניכם ומייחלים לשובכם בהקדם".

כפי שמסתבר גם לאחר השיחרור הרוחות במחנות לא שקטו. בתנאי השבי אף התחדדו הניגודים הפוליטיים והאידיאולוגיים בעיקר בין המלוכנים לתומכי תנועת טיטו. גברה האלימות בין הצדדים. אין להתעלם גם מהתעמולה הנאצית אשר בהשפעתה אחדים מהקצינים הלאומניים-מלוכניים אף הציבו מעל דלתות חדריהם שלטים נוסח: "הכניסה אסורה לכלבים

וליהודים" וזאת על-אף היעדר מסורת אנטישמית בקרב הסרבים לפני המלחמה. בספטמבר כבר התהלכתי די חופשי וכשבסוף החודש הגיע תורנו לצאת מבית החולים — לא שבנו יותר למחנה, אלא יצאנו ברכבת — הביתה...

Ploča u šumi "Jar Herzi" לוח ב"יער הרצל"

בקורות עמנו כחלוף הדורות — חילופי גורלות. היו שהקריבו ולא זכו לפרות ענותם. לעתים רחוקות בלבד — לשלוחם ושלושם תחת גפנם ותאנתם. דורנו שונה מקודמיו: גורלו עוצב בכור ההיתוך של שני הארועים המרכזיים בתולדות האומה: הכרעת האימה הנאצית ותקומתנו הממלכתית. יהודי יוגוסלביה: המועטים שעלו טרם השואה, הרבים שנעקדו, הלוחמים שנפלן על משמרתם, העולים שעלו לאחריה — תרמו להכרעה ולתקומה מירב ומיטב כוחם. גם אצלנו בבאצ'קה הכבושה היה הנוער היהודי החלוץ, הלוחם והוטו השידרה של תנועת המרי.¹ האמת היא, כי בתחילה שופר מצבנו מתחת המגף ההונגרי ממצב אחינו בשאר איזורי הכיבוש יעל-אף זאת השליכו צעירינו את נפשם מנגד, במעשה נחשוני, ללא שמץ של אנוכיות. ב-1941 כמחצית הרוגי המלכות היו מקרבנו — והוא הדין: בין קורבנות ה"סריקה" בראשית 1942 אשר באה כפעולת-תגמול על פעילות פארטיזאנית. גם בשאר חלקי יוגוסלביה הכבושה משקל היהודים בקרב הלוחמים לא נפל, אלא אף עלה על חלקם באוכלוסיה, זאת בקרב עם אשר בעצמו הקים את תנועת המרי החשובה והנועזת באירופה רבתי.²

מימדי הקזת הדמים באזור הכיבוש ההונגרי היו כה מחרידים עד-כי בימינו גם היסטוריונים יוגוסלביים אחדים מודים בניהול הרפתקני-מוטעה של פעולות המרי מצד הפיקוד.³ כאן המקום לציין, כי אנחנו, חניכי התנועות הציוניות ביקשנו להצטרף תחת דגלנו הלאומי למרד ורק לאחר שהצעותינו נדחו עשינו כן אחד-אחד,⁴ בל נחמיץ ההזדמנות הגדולה. מסתבר, כי משמרות לוחמי חרות יהודים מאזור הכיבוש ההונגרי פזורות היו בקשת רחבה: מן המדבר המערבי בצפון אפריקה בגדודים היוגוסלביים בפיקודו של מונטגומרי⁵ — עד מחנות השבויים ומחנות הריכוז ברחבי אירופה. ממחנות מערב היבשת-עד ערבות הוולגה במזרח, ברחבי יוגוסלביה הלוחמת ובין מקימי אותו הגדוד היהודי אשר בכוחות עצמו שחרר את האי ראב על כלואי מחנותיו.⁶ מפעילי ועדת ההצלה בקושתא⁷ — עד שותפי המחתרת הציונית בבודפשט.⁸

זרועות המחתרת פעלו גם בגדודי העבודה ומחנות העונשין של הצבא ההונגרי, בבתי הכלא ההונגריים אליהם הושלכו ובהם מרדו⁹ לוחמי המחתרת אשר נותרו בחיים בתום חקירות העינויים וגלי הרציחות והגרדומים. מן הראוי להשליך הבזקים על תחנותינו בדרך ארוכה.

תחנות בדרך ארוכה

1. שלושה חודשי חקירות הבולשת, או כשמה במיסמכיה הרשמיים: "מחלקת החקירות של הז'נדארמריה המלכותית בהדרכת אגף ההגנה בפני ריגול במט"כל ההונבד". היות ואין להעלות על הנייר — לא אעלה.
2. בית הסוהר המחוזי של נובי-סאד: צפיפות, סירחון, מיון. אבל גם: אור באפילה — מטר המזון, הממתקים, הפרחים מהורים, קרובים, ידידים כשהובלנו כפותים ל"רכבת המיוחדת" לבודפשט.

3. בית הכלא הצבאי המרכזי בשדרות מרגריטה בבודה. 120 איש בתאי-הקפאה אשר נועדו לתריסר בלבד. נחילי כינים. כינים — אין סוף. התזונה: מרק שורשים בבוקר ו-300 גר' "לחם" בערב. צוהריים: לא כלום. מתחת לסורגים — מדי פעם שריקה אימתנית של ירי רובים: זעקתם האחרונה של המוצאים להורג. אגב, לנו זה בינתיים לא קרה, כי בראשית שנת 1943 בא תורם של עריקי המלחמה אשר ניצודו לעת ראשית נסיגת הגרמנים ועוזריהם ברוסיה ואוקראינה. הומתו גם עשרות מבין — "מרגלים רומנים" (חלק מהם: יהודים) כשרומניה עדיין עוד בעלת ברית לגרמנים ולמג'ארים. כעבור 18 חודשים מצאה כאן את מותה חנה שנש שליחת הישוב ליהדות הנצורה. ושוב: אור בחשיכה. במקום הזה קיבלה מחתרתינו, מחתרת האסירים של תנועת השחרור הלאומית היוגוסלבית — כ-150 איש (ביניהם תריסר יהודים) את דפוסיה הארגוניים המוצקים: אחראי על קשרים מעבר לחומות, ועדת תרבות, ועדת חלוקה (חלוקת המזון שהוברח שווה בשווה), ועדת משמעת (בטחון). בטחון — מפני מה? ובכן מן הרגע בו השלכנו עירומים לתאים הדחוסים לא היה מנוס מהפעלת אגרופינו, כי בתוך התאים שלטו עד הגעתנו קבוצות של בריונים וגברתנים מקרב האסירים הפליליים, ביניהם גם אנסים (למישכב-גבר). עד שהגענו — אמרתי. כי פעולתנו הראשונה היתה שבירת הבריונות. בכל תא ותא היינו רק מיעוט (כ-20% לערך), אך מלוא השלטון עבר לידינו כבר ברגעים הראשונים. זו כוחה וסודה של התארגנות בעלת מוטיווציה גבוהה. פעולות התרבות: החוגים, ערבי הזכרון, שירה בציבור זכו להתפעלות הבריונים ואפילו ליחס של כבוד מצד שובינו.

4. בפברואר 1943 הועברנו לבית הכלא לפשעים חמורים בוואץ. כאן: שיפור-מה בתנאים הסאניטאריים. הפסקת ההוצאות להורג, אך כנגד זה מערכת עונשים גופניים חמורים. שלוש מנות-רעב ביום. רעב מתיש. זכות האסירים הנוצריים: חבילות שי עד 3 ק"ג 6 פעמים בשנה. יהודים: פעמיים בלבד. לזכותו של הארגון ייאמר (כיניווי בפינו: "קולקטיב") כי אנו היהודים לא חשנו את האפלייה משום שכל גרגיר מזון נתחלק באורח שווה, תוך מתן זכויות בכורה לחולים, נענשים ו"נחקרים". כמו-כן דווקא אנחנו היהודים נהיינו ממגע (מחתרתי) עם קרובינו תושבי בודפשט אשר באמצעותם ניבנו צינורות העברת מיצרכים ומגע עם המחותרות בחוץ ואפילו עם הפיקוד הפארטיזני לוויבודנה. האמת היא, כי מפקד הכלא ד"ר וֶרְצֶאֵי כבר הבין מניין ולאן נושבת הרוח (אחר סטאלינגרד ואל-עלמייין ובמיוחד לאחר כניעת איטליה) ובמתכוין עצם ענינו בפני פעולות המחותרת בכלאו ובעקיפין אף שיתף עמנו פעולה אחוז פחדים בפני סגנו הנאצי... אגב, גם כאן הפכנו ל"פירמה" שמן הראוי להתחשב בה לאחר ששברנו את שלטונו ללא מיצרים של רוצח ההמונים המפורסם בתולדות הפשע בהונגריה, הלא הוא מורה הזימרה — מאטושקה סילבסטר — ממציא מכונת-תופת אותה ניסה "על בשר חי" עוד ב-1931 כשפיצץ גשר מעל תהום בשעה שרכבת האקספרס נמצאה מעליו. הבחור הזה לאחר שכבר תריסר שנות כלא היו מאחוריו נחשב ל"מלך האסירים" — עד שהגענו. מעתה ואילך פסקה מלכותו וה"קולקטיב" היה לכתובת מכובדת גם בקרב האסירים הפליליים. ארגונו התרחב וקלט את אסירי המחותרת "ההונגרית" (99% מהם יהודים צעירים — קומוניסטים, סוציאלידי-מוקראטים ואוהדי ציונות), האוקראינית (לאומנים וקומוניסטים במעורב, ואפילו צנחן סובייטי בור-קאניוק אשר הוצא להורג בחשאי), תוך מגע משמעותי עם קבוצה נוספת של סרבני מלחמה מהכת הידועה "עדי-יה" (אפילו בקרבם שני יהודים — השאר אכרים ומורים כפריים). הללו — הובלו ראשונים למכרות בור ורובם ניספו שם.

ה"קולקטיב" בנה מערכת מסועפת של קשרים עם גורמי-חוץ עד-כי הצלחנו להשיג מקלטי רדיו, עתונות אסורה, הוראות המטה הפארטיזאני וכ'. בבית

החולים של הכלא (גדול בתי הכלא במדינה) אשר להלכה נמצא בפיקודו של רופא צבאי בדרגת אלוף-משנה הונגרי, אך למעשה נוהל על ידי רופא יהודי אסיר המחתרת הקומוניסטית של טראנסילבניה, מרצה באוניברסיטת קלז' — נערכו ישיבות הנהלת ה"קולקטיב" המורחב, נערך הבטאון המחתרתי (כעובד בית הדפוס של משרד המשפטים ההונגרי אשר הופעל בכלא בעבודת אסירים, הייתי בין מדפיסיו של הבטאון המחתרתי — "צ'ליק" — "פלדה"), נתקיימו סמינארים שונים כשמתתפיהם מתקבלים כחולים ואפילו כ"נועדים לניתוח".

בנוסף לבית החולים שימש בית הכנסת של כלא וואץ כמקום-ועד למחתרת בין כותלי הכלא. כונסנו כאן בערב שבת, בשבת ולשעת-עיון באחד מימי החול. זאת בנוסף לתפילות החגים: פסח והימים הנוראים. הרב הקשיש ישעיהו זילברשטיין בן ה-82 באותם הימים, רבה של הקהילה האורתודוקסית בוואץ, מחשובי רבניה של האורתודוקסיה היהודית ההונגרית, רבם של אסירי וואץ עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה (במשרה מלאה מטעם משרד המשפטים ההונגרי) — העמיד ביודעין את מיתקני בית הכנסת ואת לשכתו הרבנית בכלא לרשות המחתרת האנטיפאשיסטית ואפילו עמד לרשותנו כדי להבריח מזון לכולנו. האדם הדגול הזה סיכן את חייו למען אסירי התנועה הפארטיזאנית היוגוסלבית — יהודים וגם נוצרים. הוא ידע אל-נכון, כי לעת עבודת-קודש מתדיינות ועדות המחתרת הצבאית-פוליטית, שוקלות נתיבי-הברחה, ואף נתיבי בריחה ביום-פקודה. הוא, בעצמו הבריח מן הכלא ולתוכו "מכתבי קרובים", לעתים גם הוראות הפיקוד הפארטיזאני לווייבודינה. על אזהרות המחתרת נהג להשיב בשוויון-נפש: "חיי מתקרבים לקיצם ואין תקוה בליבי שאזכה לקץ הרשעים... אחת תהנה נחמתי: עזרתי לכם בשבירת שלטונם". באחת משבתות מאי 1944 נעדר רבנו מבית התפילה. הוא הובל מלשכתו במינהלת הכלא — למשרפות אושוויץ, בעוד אנו אסירי התנועה הפארטיזאנית שלחמה בתליינים הושארנו — כפי שהיינו. כמעט כפי שהיינו, כי לאחר כניסת הצבא הנאצי להונגריה באמצע מרץ 1944 היהודים הופרדו מעל לנוצרים עד כי באחד מימי האביב כונסנו בחצר כלא — יהודים, סרבים, אוקראינים ואחרים ומפי קציני-גיוס שמענו את בשורת "הפסקת עונש המאסר להתנגיחותנו". הסתבר, שהצבא גייס אותנו "בשבועה" (שהוקראה לפנינו) ל-"גדודי עבודה מיוחדים" (כלומר: גדודי-עונשין). באותם הימים נודע לנו, כי גם רבה של סגד ה' ד"ר פרנקל סייע ככל שעלה בידו למחתרת הפארטיזאנית במקום כהונתו... בינתיים למדנו לקח חשוב, כי המאבק הוא כדאי — אפילו מהבחינה האגואיסטית גרידא. אחוז הלוחמים שהצילו חיייהם עלה לעין-ארוך על אזרחינו השלווים ושומרי-החוק. בקום הנוגש אין ברירה זולת המאבק להשמדתו.

5. עבודת פרך על שפת האגם: מאי-אוגוסט 1944.

כאן, בין אגם באלאטון לעמק הדאנובה-בנו הגרמנים שדה-תעופה ענק למטוסי תקיפה, כדי לתקוע מקלות בגלגלי מכונת המלחמה של בעלי הברית אשר במרחב האווירי שמעל לאגם ערכה את תימרונם היום-יומי: פיצול טייסות המפציצים לשני הכיוונים העיקריים — שמאלה, לאוסטריה ובאבאריה — ימינה, לפרוסיה המיזרחית וברלין. מחזה נפלא כשאלף ואף יותר "מבצרים מעופפים" מחזירים את אור השמש הבוהקת בחותכם את העשן הסמיך של פטריות התפוצצות מאות, אולי אף אלפי, ה"בופורצים", מעמדות הנ.מ. של הגרמנים. באביב 1944 עדיין עוד הגיחו לקראת הטייסות האדירות עשרות "מסרשימדיטים" אשר מדי-פעם עלה בידם לגרות לקרב אחדים ממטוסי התצפית והליווי מעל לראשנו. מדי-פעם המבצר המעופף נפגע, והוא נאלץ להנמיך ולהילחם במטוס היירוט הנאציים, על פי רוב גם בקרבות אלה יד בעלות הברית היתה על העליונה בהפילם לפחות 2-3 כלי יירוט גרמניים. המפציצים הופיעו

תמיד באותה השעה עצמה: 9 ורבע בוקר-בבוקרו — אות ועדות לבטחונם העצמי הכביר. באחדים מהמקרים, כאילו דרך-אגב, ירדה קבוצה של מפציצים כדי "לטפל" בסוללות הנ"מ. ובאחת ההזדמנויות אף החריבו כליל מפעל עצום לדלק סינטטי שעל הרמה מעלינו: כולנו שמחנו על כך — זולת שני הבכירים מהעסקנים הקומוניסטיים הכלואים עמנו: אנטון ממקורביו של מפקדנו העליון (המרשל טיטו), מפקדו הראשון של מחוז זגרב (נפל לידי האוסטאשים, הושאל לחקירה לריגול-הנגדי ההונגרי ולמזלו נתקע אצלנו) וזדרבקו המקדוני שנקלע לנובי-סאד וכאן נפל לתוך מארב הז'נדרמנים של הורטי. אותו הערצנו על עמידתו בעינוי-תופת. הם רק מילמלו: "הם ינצחו את הנאצים, אך לאחר מכן נסתבך עמם. זו ראשית מלחמת העולם השלישית!"

ועוד משהו בדבר הטייסות. בנוסף לפצצות ומטר מכונות הירי נהגו מדי-פעם להשליך צורות עלוני תעמולה והסברה. דומני שזה היה בראשית יולי כשדרכם הגיעו לידינו חוברות גדושות פרטי-פרטים על תהליך ההשמדה המבוצע ביהודי הונגריה במחנה אושוויץ. כך נודע על גורל קרובינו ויקירינו. עד היום הזה זכור לי היטב תאור ה"סלקציה" ואף פרט אשר היטלנו בו ספק: על כי מגופות היהודים המומתים בתאי גאז — מייצרים סבון. גם הקרימאטוריום הזוכר בהם, רצח המוני הזקנים והילדים ואפילו אזהרה לעובדי רכבת הונגריים בל יעבירו "טראנספורטים" של יהודים למחנות ההשמדה — (הזהרה זו איחרה לבוא)... העלוניים הושלכו על ידי חייליו של מרשל האוויריה הבריטית האריס אשר שנים רבות לאחר מכן במסיבת עתונאים בתל-אביב טען, כי בימי המלחמה לא ידע על אושוויץ ועל ההשמדה...

אך לא רק עלוני בעלות הברית הגיעו כאן לידינו. ב־ברֶגֶנֶד (שמו של המחנה) בו רוכזו כ-שלושים אלף עובדים מכל הסוגים — החל מגדודי ארגון טודט (חלק בלתי נפרד של הצבא הגרמני), דרך מתנדבי אס-אס מליטא, בוסניה ו-הודו, בחורות אוקראיניות מפוטמות (עובדות המטבחים ו-זונות לכל דבר, אך בעיקר לסגל הקצונה הגרמני), "פועלים זרים" (סרביים, קרואטיים ואיטלקיים), גודי העבודה ההונגריים (ביניהם גדוד-עילית של מהנדסים מומרים אשר השתמשו אפילו במגרש הטניס) וכלה בשני גדודי-עונשין של אסירים פליליים שנשפטו בהונגריה וגדודנו-אנו של אסירים צבאיים, למעשה שבויי תנועת השחרור הפארטיזאנית היוגוסלבית.

בברגנד זכיתי לשיחות מוזרות ובלתי נשכחות. סגן-אלוף גרמני, מהנדס "Herr Oberbaurat" נהג לשוחח עם כל סוגי העובדים בעוד פילגשו האוקראינית ממתינה במרכבה מפוארת, שטח פעם לפנינו מפה הנדסית לתכנון העבודה "בשלב ראשון" — עד 1948. "לאחר מכן ישוב אל משפחתו ומשרתו בעירית המבורג!" קצין אס-אס ליטאי כאילו מתוך התנצלות על שרותו במדים "השנואים עליו" הסביר "על רגל אחת" את בעית מולדתו: "אנחנו שונאים את כולם, אך מעל לכל את הרוסים. שנית, את היהודים. שלישית, את הפולנים, רביעית — את הגרמנים, חמישית, את הלטונים. הגרמנים הם, בינתיים "רע במיעוטו" — אכן: גורלו המר של "עם לבדד ישכון". ועוד פגישה אחת! מנהל עבודה במדי "טודט" — קורא לעברי: "יהודי! בוא הנה! שימד? מקצועך האזרחי?" — "אני סטודנט לפילוסופיה באוניב. בלגרד". הוא לא מרפה: "יפה! הידוע לך שיש מקום בו יהודים עובדים בשדות, בונים כפרים ואפילו מחנות צבא ושדות-תעופה? התידע היכן אותו המקום?" השבתי לו בהיסוס: "ככל שידוע לי זה בפלשתינה". "צדקת" — מגיב הקלגס ואף מפטיר — "אני יליד פלשתינה. גדלתי בשרונה ע"י העיר היהודית תל-אביב. עבדתי עם יהודים שאינם פילוסופים ואינם סוחרים ואני דובר עברית. היודע אתה עברית?" "אני קורא בתפילות ולמדתי משהו בתנועת נוער ציונית". — "יהודי! תלמד עברית ותסתלק לעבודה!". דרשה ציונית של ממש מפי סמל

ב"ארגון טודט!" עם זאת, בל נטעה. חיינו היו קשים, בצל איוס־תמיד. באחד הלילות ערכו שומרינו — קצינים הונגריים וחיליהם התקפה פיראית פתאומית. הכל ספגו בעיטות ומהלומות בכתות רובים. שניים מחברינו נלקחו לחקירה ולמחרת הושלכו לצריף שבורי עצמות. נכים ממש. לבלשי הריגול-הנגדי נודע משהו על ארגוננו המחתרתי. הם ביקשו "להרחיב את המידע", אך נכשלו הפעם. עמידת הבחורים היתה איתנה. פרט לכך טעו הבלשים בזיהוי הקורבנות. נפלו לדיהם בחורים שלא היו מעורים בסודות המחתרת.

באשר למחתרת: כוחה גבר כאן לעין-שיעור. הגענו להישגים מרשימים. הקשר עם התנועה הפארטיזאנית התרחב. הגיעו שליחים מוסמכים של מטה צבא טיטו לקרואציה. במחנה הסמוך של העובדים "בהתנדבות" היו ביקורים סדירים. מדי-פעם הותרו אפילו ביקורים במחננו. ההצלחה האירה פנים לבנות יהודיות נאות מבודפשת הסמוכה, במיטב הלבוש של אותם הימים, שביקשו מקצינינו רשות לבקר בעלים, אחים ואפילו "ארוסים". קל מזה היה לסדר ביקור אצל אסירים נוצריים (רובם: פליליים, אחדים בכל זאת פוליטיים). ארגוננו הצליח למשוך לתוך המעגל חלק לא מבוטל מקרב המבקרים, כמו-כן עלה בידינו לשחד קצינים ומנהלי עבודה. הגיע שפע של עתונות פארטיזאנית מהאזורים המשותתרים, מסלובניה וקרואציה. בלילות, מתחת לשמיכה, בצריפים ובתי המלאכה בהם שכבנו קראנו בהתרגשות על הקרבות המרים בדלמציה, קורדון, ליקה ועל פרטי המיתקפה הנאצית על דרבאר — המט"ל כל הפארטיזאני ועל המפקד העליון והצלתו. כמו-כן האזננו באורח סדיר לשידורי ה- בי-בי-סי, יוגוסלביה החופשית, מוסקבה וקול אמריקה. מעניין, כי אפילו הגרמנים דאגו כאן להפצת תעמולתם. בחדר האוכל עצום-המימדים הקרינו לפנינו שני סרטונים ראויים לאיזכור מיוחד: אחד, על "העיה היהודית החופשית בצ'כיה" (טראזינשטט), שני: על כשלון ההתנקשות ב'פיהרר'. לאחר המאורע הזה ניתן היה לחוש, כי היחסים בין אנשי וורמכט, לבין ה- אס-אס נתחדדו.

ברם, חשוב מכל היה ערוץ הקשר הישיר עם הפיקוד העליון של הצבא הפארטיזאני היוגוסלבי לקרואציה. באוגוסט 1944 קיבלנו ממפקדינו הוראה מפורשת לארגן בריחה — ככל האפשר לאזור מוצאנו — הבאצ'קה בה נתלקחה כבר תנועה פארטיזאנית המונית. הוחלט על יציאת שלוש קבוצות בימים סמוכים. היה זה בשלהי אוגוסט. בבודפשט הוחלפה הממשלה ואפילו אלינו הגיעו הדים על ראשיתו של מו"ם בין הורטי לסובייטים (על הפסקת-אש). גם בברגנד הוחלפו המשמרות — החיילים החדשים טרם הכירו אותנו אישית. ניתן היה לחוש אף בעצבנותם הגוברת של הגרמנים. אף-על-פי-כן רק קבוצת הבורחים הראשונה יצאה דרומה, לאזור הבאצ'קה שעמדה בפני כיבוש ושחרור על ידי הצבא הסובייטי. בערך 20 מבחורינו אמנם הגיעו לבאצ'קה, אך חמישה מהם נפלו לידי מארב של ז'נדרמים הונגריים אשר השליכום כפותים וחבולים לתוך באר עמוקה (אחד מהם ניצל בנס — ארבעתם נרצחו מיתה משונה). כ-15 הנותרים נקלטו בגדוד פארטיזאני משוטט. שתי הקבוצות הנותרות כוונו לבודפשט — אני ועוד 4 יהודים בתוכם. מבצע הבריחה הצליח כמעט כליל. ככל שידוע לי רק אחד נתפס ובמהרה הושלך למחנה ריכוז בגרמניה. אמנם גם נסיוני הראשון סוכל כשהגרמנים גילו אותי מסתתר בתוך ביצה סמוך למחנה, אך בתוהו ובוהו ששרר כבר, הסתפקו בהחזרתי לצריף. ברחתי למחרת — מצוייד, ככל שאר החברים, בתעודות וכרטיסי רכבת מזוייפים, מעשי יזיה של המחתרת הציונית בבודפשט. מן הראוי להדגיש, כי בריחת אסירי התנועה הפארטיזאנית משדה התעופה שמעל לאגם באלאטון נתאפשרה בעיקר הודות לשיתוף הפעולה ההדוק שקויים בין המחתרת הפארטיזאנית היוגוסלבית לבין המחתרת הציונית בהונגריה (בהדרכת השליח מארץ ישראל — רפאל בן-שלום — פריד).

6. בפלוגת החבלה היוגוסלבית: אוגוסט 1944 — ינואר 1945

התכנסנו בבודפשט בשלהי אוגוסט כ-30, אך היות ומטעמים קונספיראטיבי-ים נתחלקנו לקבוצות-משנה, הרי בקבוצתי היינו כתרסר. היעד שנקבע נותר כפי שהיה: להצטרף בהזדמנות הראשונה לצבא הפארטיזאני היוגוסלבי, או, בינתיים לצבא הסובייטי הלוחם בנאצים והמתקרב לבודפשט מכל הצדדים. עד שחרורנו, נעסוק בפעולות חבלה והצלה תוך מתן בכורה לאזרחים יוגוסלביים יהודים ושאינם יהודים, עריקים מהצבא ההונגרי, מבתי-כלא, מחנות-ריכוז (היו כאלה גם בהונגריה, בפרט מצד הבולשת המיוחדת לפיקוח על זרים ה-ק.א.או.ה). תפקידי: לקיים קשר עם המחתרת הציונית ועם מוסדות יהודים גלויים וסמויים. כמו-כן פעלתי במסגרת הצלב האדום הבינלאומי והצירות השווייצית, כי הורי אשר בינתיים נמלטו לשווייץ השאירו בעבורי פאספורט שווייצרי תקף (כשרק שמי זוייף בהסכמת ושיתוף הפקיד אשר ניהל את המחלקה היוגוסלבית בצירות — אדם ששיתף פעולה עמו).

אגב, בבודפשט של שלהי הקיץ וראשית הסתיו (עד 16 לאוקטובר 1944 — כשמפלגת צלבי-החץ תפשה את השלטון בעזרת הנאצים) היתה בדרך-כלל אווירה נוחה לאנשי המחתרות ואף מצב המוני היהודים שופר. הודות לכך כולנו הישגנו (כמובן, במאמצים לא מבוטלים): תעודות(מזוייפות, ואפילו אמיתיות!), מקומות עבודה ומגורים, דירות להתכנסות ואגירת מזון. תרופות ונשק. כמיטב ידיעתי, משך כל ארועי המלחמה בנאצים באירופה כולה — בבודפשט של אותם הימים נעשה הנסיון הרציני היחידי להציל את כל נרדפי המשטר וקורבנותיו המיועדים של הנאצים — כולל את האוכלוסיה היהודית כולה. בנסיון הזה נטלו חבל פעיל כמעט כל הנציגויות הזרות בעיר ובמיוחד זו השבדית (ראול וואלנברג אשר לאחר המלחמה נרצח על ידי סטאלין-ככל הנראה בשל תוכניותיו לשיקום מרכז אירופה בעזרת שבדיה). כמו-כן השווייצית, אשר ייצגה באורח רישמי גם "את האינטרסים של מלכות יוגוסלביה". המשטר ההורטיסטי החל להתפורר כשבפרפורי גסיסתו מחפש קשרים עם המחתרות השונות (בנו הבוגר של הורטי נפל לידי הגשטאפו בעטייה של פגישה מבויימת "עם נציגי טיטו"). קבוצתנו שהיתה בהחלט מוסמכת לייצג את טיטו ותנועתו בבודפשט לא זכתה לכינון קשרים ישירים עם ראשי צמרת השלטון ההורטיסטי. מפקדנו א.ר. היסס בנושא הזה — ואולי טוב שנמנענו מכך משום שהרי הורטי בעצמו נפל לידי הגשטאפו. אך עם קבוצות רבות של אנשי שררה ואנשי מחתרת הונגריים אמנם קיימנו קשרים. בבודפשט צצו פתאום קבוצות מחתרתיות רבות מקרב פוליטיקאים הונגריים, קציני משטרה ובצא, האיגודים המקצועיים והכנסיות. אך בלא לפרט הגעתי למסקנה (כבר אז, וזו דעתי גם היום), כי הארגונים היהודיים והמחתרות היהודיות והציוניות היו החשובות ביותר וקבוצתנו נעזרה בהם יותר מכל השאר (גם אנחנו עזרנו ככל שיכולנו). הרי, לא במקרה ניצלו מרבית יהודי בירת הונגריה — על-אף משטר האימים של צלבי-החץ לאחר 15 לאוקטובר ועד ראשית פברואר 1945.

אני בעצמי ניהלתי שיחות (בין השאר) עם ראשי הצלב האדום הבינלאומי, פרופסורים של אוניברסיטת פאזמאני, סגן מזכיר המדינה לעינייני משטרה (בממשלת הורטי), גנרל של דיוויזיה משורינית והסגן אלוף טארצ'איי, איש המט"כ של צבא הורטי. טראצ'איי נפל לאחר הפיכת 15.10 לידי בולשת צלבי-החץ ובתום עינויים נוראים ניתלה יחד עם עמיתיו: סגן המארשל קיש יינה והמדינאי ההונגרי הדגול באייצי-ז'לינסקי אנדרה. יצויין, כי בשלב מסויים אפילו חלק מעובדי שגרירות ממשלת פאבליץ' בבודפשט שיתף פעולה עם קבוצתנו והעמיד לרשותנו פאספורטים קראטיים אמיתיים (הפאספורטים הקראטיים איבדו מערכם כשהנאצים החליט לגייס את "אזרחי מדינות בעלות ברית" לתוך

הדיוויזיה ה אס-אס "הונגריה". אחד מחברי פלוגתנו ידידי הטוב ש.פ. — כעת עורך אחד העתונים הגדולים ביוגוסלביה, חניך "השומר הצעיר" של נובי-סאד, אמנם גוייס ל- אס.אס. בגלל הפאספורט הקרואטי, אך ברח מהחזית ושב למחבואו ממוש היטב בנשק אישי ושק רימוני-יד של ה- אס.אס. וכמובן: במדיו). סכנות רבות ארבו גם עד 15 לאוקטובר, אך התקוה שאולי נזכה ליציאת הונגריה מהמלחמה (איטליה, פינלנד, רומניה ואף בולגריה כבר פנו עורף לנאצים) וההאזנה ל"יוגוסלביה חופשית" שכנעו אותנו. בדבר שחרור 70% משטחה חיממה לב כולם. רבבות יהודי הבירה נמתחו בין אימת השילוח אל הלא-נודע, לבין תקוות השחרור. מצבנו כעריקי בתי-הכלא, אנשי מחתרת פעילים עמוק בעורפו של האויב, המנהלים משא ומתן עם כל מיני קבוצות של ספק אנשי מחתרת, ספק אנשי שלטון (ואולי אויבים מחופשים! פרובוקאטורים ואנשי גשטאפו!), אוגרים תעודות ונשק חבלה, היה ממש "על פי התהום". את בוקרו של אותו יום נהדר ואיום גם יחד, כשהעוצר הורטי הודיע על הסכם שביתת-נשק עם בעלות הברית בכלל ועם הצבא הסובייטי במיוחד, ביליתי דווקא באחד מ"בתי המוגנים" של וואלנברג. בהולכי לפגישה המחתרתית עם קצין המשטרה ההונגרית ראיתי המוני בית ישראל של בודפשט (בעלת אוכלוסיה יהודית ענקית של רבע מיליון) היוצאים מגידרם בשבירת סימוני הבתים היהודיים, שריפת גליונות חוקי האפליה ואפילו רמיסת צלבי-חץ וצלבי-קרס. היה זה מעין 27 למרץ 1941 של בלגרד, יום אשר בו כדברי צ'רציל — "מצאה יוגוסלביה את נפשה". אך כבר לקראת הערב התהפך הגלגל ולמחרת בעזרת יחידות מיוחדות של הצבא והבולשת הנאצית-גרמנית, נישבה העוצר ואולץ למסור את השלטון לידי העלוקה הנאצית, "מנהיג" צלבי-החץ בהונגריה, קצין הז'נדרמריה בדימוס סאלשי. מכאן זאילך, משך שלושה חודשים תמימים ירדה קבוצתנו למחתרת עמוקה — בלא שתפסיק פעולתה. המוני יהודי בודפשט הפכו טרף צלבי-החץ. רבבות נרצחו והושלכו לדאנובה הקפואה. מרתפי העינויים הוצפו דם הקורבנות. הוקם הגיטו והחלט על השמדת יהודי בודפשט שהיתה לעיר נצורה.

הועמדנו בפני בעיות חמורות. היו ימים אשר בהם החלפנו מקום מגורים גם פעמיים-שלוש והוא הדין באשר לתעודות וזיופן. שיתוף הפעולה ההדוק עם המחתרות השונות נמשך ביתר-שאת. ואם מקבוצתנו כולה נפל רק קורבן אחד (א. נפושי, מצעירי נובי-סאד ועריק מפלוגת עבודה יהודית... "רגילה" של הצבא ההונגרי), הרי זאת הודות לשיתוף הפעולה הזה. ושוב, חשובה במיוחד היתה העזרה ההדדית בינינו, לבין המחתרת הציונית בעיר (אחדים מאנשי המחתרת הציונית אפילו הצליחו לחדור לתוך פלוגות העונשין של צלבי-החץ ועשו בהם שמות בהעמידם פנים כאילו הם רודפים יהודים). כמו-כן גם שיתופנו בפעולות הצלב האדום הבינלאומי נתן פרי. למשל, אני לכשעצמי נתמנתי למנהלו האדמיניסטרטיווי של בית החולים מול האקדמיה הצבאית "לודוביקה" ובתוקף תפקידי קיבלתי כביכול "לטיפול" אנשי מחתרת רבים. בימים האחרונים לפני שחרורנו השתלט על בית החולים "שלי" קצין גרמני עם שרידי פלוגתו בכוונה ברורה למדי לערוק מהמלחמה, אך בעצת איש הקשר נטשתי את בית החולים הזה בעוברי לדירתו של גנרל הונגרי ששיתף עמנו פעולה. למעשה, נאלצתי לרדת למקלט (לאחר שהבית נפגע קשות). גם למקלט הזה באו עריקים של הצבא ההונגרי — חמושים מכף רגל ועד הקודקוד. הפעם החלטתי להסתכן ולהתקשר עמם בהסכם פשוט בתכלית. העריקים החליטו להילחם "עד הכדור האחרון" — אם יופיעו אנשי משטרה צבאית, או אנשי בולשת הונגריים, או גרמניים. לאחר שהשתכנעתי שכוונתם רצינית, היצגתי את עצמי בפניהם כעריק (כמו-הם!). כרתנו "ברית דמים" להגנה על המיקלט. ימים ספורים לאחר מכן היה לי הכבוד "להיכנע" יחד עמם בפני קצין שריון

סובייטי. ב-4 בינואר 1945 הובלתי לפני הקומיסר הפוליטי של הדיוויזיה ה-46 בגייס האוקראיני השלישי בעל שם "רוסי" מרשים: אלוף-משנה (פולקובניק) אייזנשטיין אשר צירף אותי "באורח זמני" ליחידה, בעזרתו הצלחתי תוך 10 ימים לפגוש כמעט את כל חברי קבוצתנו ויהודים יוצאי באצ'קה רבים. רק נפושי נעלם! הייתי עד-יחיד להיעלמותו. וזה סיפור המעשה:

באחד משלבי ה"אודיסיידה" של בודפשט כשכבר הושלם המצור על העיר והשתוללות צלבי-החץ הגיעה לשיאה (אלפי אנשים ניתלו ממש ברחובותיה) אחדים מאנשי פלוגתנו מצאו מחסה בדירתה המפוארת והמצויידת היטב (אפילו פריג'דר עמוס כל-טוב היה בה) של רעיית בן-אצולה הונגרית – ממנהלי הרשת הממשלתית לשיווק תוצרת חקלאית – "האנגיה" ("הנמלה") – אשר נתגלתה כפליטה יהודיה שהצליחה להימלט מציפורני ה-"אוסטאשה" מזגרב, להינשא נשואין פיקטיביים-למחצה לאותו בן אצולה. הוא בכך שההונגרי התרשם מהצעירה ההדורה ("חתיכה" בלשון צברית). זו גילתה לפניו את סודה ועברה (היו בעברה האישי אי-אלה נקודות אפורות בנוסף להיותה יהודיה) והמגיארי הזה הציע לה נישואין פורמאליים, כדי שתזכה במעמד חוקי מלא בנוסף לאזרחות ההונגרית. כשהבעל, רב-סרן (מיל.) גוייס הפכה בעלת הבית לאחראית יחידה על הדירה המרווחת. בשעת כניסת הגרמנים להונגריה במרץ 1944, בהסכמת בעלה, היא החביאה בדירתם את הבחור היהודי הניזכר אשר היה לידידה. בימי שלטון צלבי-החץ אחד מחברי פלוגתנו עלה על עקבותיה של בת זגרב הנחמדה וזו אפשרה לנו עריכת ישיבות ואף דאגה למחסורנו "לעת צרה". כאן פגשתי את נפושי ובאחת ההזדמנויות גם את בעל הבית, הרי החזית בה שירת היתה כבר בפרכי בודפשט וביקורו היה צפוי. הגברת הציגתני: "זה סטודנט אזרח קרואטי" "אחד אני כבר מכיר!" נימגם הבעל והוסיף: "תגידי: את לא מפריזה!" ולאחר שפירק את חבילת המיצרכים – נעלם כלעומת שבא.

נוכח המצב העגום הבטיחה ידידתנו, כי תדאג להיעדרות בעלה מדירתו ואכן עלה בידה לקיים זאת! לרוע מזלנו היא נפלה לזרועות "בטחון השדה" של אס-אס בהונגריה. כבר נקלענו לאש ארטילרית קטלנית של הרוסים, אך ידידתנו האמיצה עוד חיפשה מספרות ומכוני-יופי שפעלו במקלטים (אפילו בתי קולנוע צבאיים-למחצה הציגו כמעט עד הסוף). היא סברה שהופעתה המטופחת ללא דופי תוסיף משקל לדמותה ותדמיתה כרעיית קצין בכיר מבני האצולה. אך באחת ההזדמנויות נתלווה אליה מפקד בטחון השדה הנאצי בעצמו: הגנרל סרביץ'. היה לי ה"מזל" וה"כבוד" להימצא בדירת המיסתור כאשר הופיע סרביץ', מלווה חצי-תריסר קציני אס-אס בכירים (הרופא הראשי, החוקר הראשי ודומיהם). נערכה קבלת-פנים מאולתרת: הקצינים הגרמניים, הגברת הנכבדה, החבר שלה (נפושי) ו-אני. האדונים הללו לכאורה "אכלו אותה", כלומר את סיפור הצגתנו כ"סטודנטים בעלי אזרחות קרואטית". הסתבר, כי מפקד ה-פֶלדֶז'נְדֶרְמֶרִי, הגנרל סרביץ' היה בעצמו קרואט מבטן ומלידה – אוסטאשה וותיק אשר נמלט מייגוסלביה אחר רצח המלך אלכסנדר והצטרף לצבא הנאצי כבר באותם הימים ו"שמח להכיר בני ארצו הצעירים". ידידי ואני – שנינו דאגנו לקצר את שהותנו בתירוץ טיפשי כל-שהוא. הם הניחו לנו לצאת ונשארו עם בעלת הבית. ואף הסכימו שבעלת הבית תלווה אותנו עד היציאה. הוסיכם עמה על סימן אשר בעזרתו נוכל "לוודא הקיימת סכנה" (האם הגרמנים בפנים). היא כבר הבינה שהללו לא יניחו עוד לנפשה – וכך היה. באשר לי, ידעתי שאין מנוס בעבורי מלחזור, ולו על-מנת לאסוף מהדירה חומר מסוכן. אפילו מפקד יחידתנו אנטון נאלץ לשוב וגם הוא נתקל בגרמנים שהפכו ל"אורחים קבועים" בדירה. נפושי הרחיק-לכת ושב לגור בדירת החברה. הוא תלה תקוות-שווא בביטחון דירת הקצין ההונגרי. במקרה (ואולי לא-דווקא במקרה!) בדיוק כשחזרתי

לדירה (כדי לאסוף את התומר: יתעודות מזוייפות, אקדח וכו') פגשתי בה את חברנו בשלבי פרידה לאחר שהבין, כי עליו לעזוב את המקום. אך נידבר, כי תוך מחצית השעה הוא יתן סימן חיים מוסכם. אך נפושי לא שב יותר ומאז נעלמו עקבותיו. אחר השחרור שמעתי ממקור מוסמך, כי הוכח שהיה עיקוב צמוד אחריו והוא נרצח על ידי אנשיו של סרביץ'. אגב, גם אני (י.ל.) חשתי היטב, כי עוקבים אחרי. עד היום הזה לא ברור לי איך ולמה לא נעצרתי ולא נרצחתי — אולי הודות לאנדרלמוסיה המלחמתית. קרבות הרחוב היו בעיצומם... באשר לי, הישגתי דרך הצלב האדום מחסה נוסף: כיהנתי ימים אחדים כרופא בקליניקה האוניברסיטאית לתינוקות. ימים ספורים לפני השחרור הופצה הקליניקה "שלי" (במקרה לא הייתי בתורנות!) וכל התינוקות נהרגו. כשהופעתי לתפקיד — הוקפנו ז'נדרמריה הונגרית, אך הללו הסתפקו בתביעה אחת בלבד — שנקבור את התינוקות ושאר הקורבנות (רופאים ואחיות) בקבר-אחים אליו נאלצנו להשליך את הגופות המרוסקים. הז'נדרמים סברו שאין כרופאים מתאימים לעבודה זו...

בעלת הדירה שהעניקה לנו חסות עברה גם היא תלאות לא-מעט. ב-31 לדצמבר 1944 הופיע בדירתה אחד מקציני הגנרל סרביץ' למסור "הזמנה" למסיבת סילבסטר במטה בטחון-השדה הנאצי באחד ממקלטי המבצר המלכותי בבודה! נסיונותיה העיקשים לדחות את ה"הזמנה" לא הועילו — היא הועברה במשורייך למטהו של סרביץ' יחד עם חברתה — צעירה ספרדיה מבנות סאראייבו. ה"סילבסטר" נתמשך כחודש ימים עד נפילת מבצר בודה. כשקבוצתנו לאחר השחרור נתארגנה כמשלחתה הראשונה של ממשלת יוגוסלביה בבודפשט היה זה מתפקידי לתור אחר אזרחים יוגוסלביים, יהודים רבים שנעלמו. את שתי הצעירות שלנו מצאתי בתום חיפושים קדחתניים גדושי הרפתקאות משונות במטה חיל-הנחתים הסובייטי במצב קשה למדי. הן — ככלות-הכל נמצאו ונישבו בפמלייתו של מפקד נאצי שנוא אשר מסיבות טובות נמנע מלהתחקות אחר "טוהר גזען". השקענו לא מעט מאמצים, כדי לשכנע את הסובייטים בחפותן (וכן עשינו בעשרות מקרים נוספים). סופו של סרביץ' עצמו היה שגרתי למדי. בתום שנתיים של שבי וחקירות ברוסיה הוא נמסר כפושע-מלחמה לידי שלטונות טיטו ולאחר שנתיים נוספות — ואני כבר תלמיד אולפן "עציון" בירושלים, נודה לי, כי נתלה בחוצות בלגרד. שמחתי בליבי, על-אף שידעתי כבר, כי אותה אוזנה עצמה (הבולשת הפארטיזאנית) אשר בצדק הענישה פושעי מלחמה — פגעה לעתים גם בחפים מפשע, "מטעמים אידיאולוגיים", או "מעמדיים", עד-כי אפילו יהודים לא מועטים, משארית הפליטה נמצאו בין קורבנותיה. זו כבר פרשה אחרת. גם את אותם רכבת הרבבות של קורבנות סרביץ' ושות' — אין להחיות.

מכל המעינות

אין זה כל הסיפור כולו ובוודאי שלא סיפור הכל. המודע דורנו לכובד המשקל שהטיל על מאזני קורות עמו וממילא גם למשא שההיסטוריה הטילה על שכמו? מן הראוי היה שיחוש את המשקל, כי ככובד משקלו — גם אחריותו. מכל מקום, באביב ההוא, רווי האימה והתקוות, קטל הצבא הנאצי בפירפוריו. לאורכו ורוחבו של המישור הפאנוני, נערכה עוד בפברואר (1945) מיתקפתו האחרונה — הפארטיזאנים נהדפו עד לשפך הדראבה. ברם, במרץ 1945 היתה כבר מיתקפת השחרור של צבאות הברית (כאן: היוגוסלבי, הסובייטי והבולגרי) בעיצומה. זכינו להיווכח בכניעת גייסות פון-לאר, בשמחתם הגובלת בטירוך של המוני הסלובנים (הנאצים אסרו עליהם את שפת-אמם!), שמענו על קץ הקרבות באירופה (במייגזרנו עוד נמשכו)... בשובנו הביתה קלטנו ברטט סיפורי השבים מהגיהינום — עדויות מחרידות על גורל קרובינו וידידינו. הזדרזנו

לבנות משפחות חדשות, לשמור על הגחלת, כי לא היה בו בנצחון האדיר, בישועה בעוז כדי למחוק את הכאב ולהשבית את השנאה, גם לא את שנאת ישראל. הבשילה ההכרה, כי אין מנוס מ"שלח את עמי!". עלינו ארצה כשאחדים בינינו זוכים עוד ליטול חלק בקרבות תקומת ישראל — קורבנות עיראק-מנשייה — גל-עד לדורות.

כיום הניזון מכל הנהרות — תרבותה של אומה מתחדשת ניקווית מכל המעיינות. שומה גם עלינו שרידי הגולה היוגוסלבית להוסיף ולתרום מתפארת עברנו, כי סימן טוב הוא לכל אשר יבוא.

- (1) Mirnić Dr. Josip, Političke i taktičke koncepcije u ustanku Vojvodine simpozi istoričara Ljubljana 1972
Jelic Dušan, Prilog Izučavanju ucesca Jevreja u NOR Jugoslavije Zbornik 3. Jevr. ist. muzej Beograd 1975 s. 206
- (2) Romano Dr. Jaša, Jevreji Jugoslavije 1941-5 žrtve genocida i učesnici Narodno-oslobodilačkog rata, Jevr. ist. muzej 1980 spisak učesnika ss. 307-511
- (3) Doronjski Stevan, 30 godina Vojvodine, Savremenost BGD. I-II 1974 s. 21
- (4) Kovač Dr. Teodor "Hašomer Hacair" u prvim mesecima okupacije u Zbornik 3 Jevr. ist. muzej BGD 1975 s. 222

גם: יוסף לוינגר: ראשית המרי בבאצ'קה. דפים לחקר השואה המכון לחקר תקופת השואה אוניברסיטת חיפה תשל"ט ע' 189 —

- (5) Jevreji u bataljonima jugosl. kr. vojske i morn. na Severo — afričkom frontu — intervju autora sa C.L. Jerusalem 1969

(6) גילאס מילוון, עת מלחמה. משרד הבטחון תל אביב 1979 ע' 337 מוזכר גם:

Grinvald Tibor, Povijest i propast jevr. v. opštine Čakovec, Tel Aviv 1977 s. 119

החטיבה היוגוסלבית בברה"מ הוקמה ביזמת אסירי מחנות עבודת-הכפיה ההונגריים, אזרחים יוגוסלביים מלפני המלחמה, רובם אנשי באצ'קה ומוֹרָה — אזורי הכיבוש ההונגריים. באביב 1944 צורפה חטיבה זו לגייסות הפרטיזנים בסרביה ונטלה חלק בשחרורה. היו בה כמנין קצינים ולוחמים יהודים

- (7) Romano Dr. Jaša, Jevreji u Rabskom logoru, Zbornik 2 Jevr. ist. muzej Bgd. 1973 s. 1-72

(8) ארכיון לשכת הקשר בקושתא, מצריך לתיקי הונגריה, בית לוחמי הגיטאות. נובמבר 1977.

(9) בנשלוס רפי, נאבקנו למען החיים, מורשת תל אביב 1977 מזכיר את הקשרים בין קבוצתנו
בבודפשט עם המחותר הציונית מע' 55

(10) Milisavac Živan, Šuma nije olistala, Matica srpska N. Sad 1961

מפרט ארועי מרד האסירים הצבאיים היוגוסלביים — חברי התנועה הפרטיזנית, ביניהם יהודים
רבים ב-2.3.1944 ככלא שאטוראליה או "הא" צפון הונגריה. רובם נפלו בקרב ונרצחו בשוויים.

Sa drugarskog sastanka u Nahariji

מפגש חברים בנהריה

מקורות על שבויי מלחמה יהודיים מיוגוסלביה 1945 — 1941

ב-27 במרס 1941 מרדו קציני יוגוסלביה בממשלתם בשל בריתה עם היטלר, הפילוה בסיסמה Bolje rat nego pakt (מוטב להילחם מאשר להגיע להסכם). היטלר, שחמתו בערה בו להשחית, החליט להיפרע באכזריות מיוגוסלביה ולהטיל אימה על עמים אחרים. ללא הכרזת מלחמה, תקף במפתיע את יוגוסלביה מכל עבר ב-6 באפריל 1941. תוך שנים-עשר ימים נכבשה כל יוגוסלביה ובתאריך 18.4.1941 חתמה יוגוסלביה על כניעה ללא תנאים. כחמישה עשר אלף קצינים, וביניהם כמאתיים גנרלים, ומאתיים אלף חיילים נלקחו בשבי. בין השבויים האלה היו ארבע מאות וחמישים קצינים ומאות מש"קים וחיילים יהודים.

כבר בהתחלה הפרידו הגרמנים את היהודים מן האחרים. הם נצטוו לענוד את הטלאי-הצהוב (מגן דוד). בתוך מחנה השבויים נקבעו צריפים מיוחדים ליהודים וגדר תיל הפרידה אותם מן האחרים. במשך ארבע שנים עד שיחרורם, היו הקצינים היהודים במחנות שונים שנקראו בלעז אופלג, — Oflag

לעומתם היו החיילים מוחזקים בסטלאג — Stalag. ארבע שנים נדדו ממחנה למחנה. הקבוצה הזאת היתה כעין "קהילה ניידת" בתוך גרמניה הנאצית בשנים 1945 — 1941. אך, על ראש השבויים היהודים היתה לא אחת תלויה חרב הכליון.

בחיי "הקהילה" פעלו כוחות שונים ומנוגדים כגון: אלה שהאמינו בסטאלין ובמשנתו ואלה שנשארו נאמנים לציונות ולמורשת ישראל. ציונים לשעבר, שהיה להם מעמד בחיי הקהילה ביוגוסלביה הטו אוזן לדברי מבשרי ימי סטאלין. אך מהר מאוד מצאו היהודים את עצמם בין הפטיש והסדן. מחד גיסא האשימו אותם הקצינים הלא-יהודיים המתקדמים (הקומוניסטים) בשמרנות ובלאומנות, ומאידך גיסא האשימו אותם הלאומנים בבגידה במולדת. מאשימים אחרונים אלה מצאו תמיכה מצד הגרמנים ובכך רק הוגבר סבלם של היהודים.

על החיים האלה במחנה השבויים נכתבו, נכתבים ועוד ייכתבו ספרים ומאמרים.

המחבר, שהוא גם רב, חי אותן ארבע שנים עם השבויים ורשם ביומנו את כל האירועים החשובים, הוא גם פרסם ספר על התקופה הזאת בשם "עדים אנחנו". במאמר הזה מתכוון המחבר להצביע על ספרים אחרים שהופיעו מאז השיחרור בשנת 1945 כדי שהיסטוריונים וחוקרים יוכלו לעיין בהם ולהסיק מהם מסקנות מתאימות. אלה הם הספרים שראו אור ביוגוסלביה:

Narodno Oslobođilačka Borba u zarobljeničkim Logorima 1941—1945 Prosveta — Beograd 1945

יצא לאור ע"י המועצה האנטי-פאשיסטית.

חוברת בת 98 עמודים הנותנת סקירה כללית על השבויים היוגוסלבים בגרמניה.

Vinaver, Stanislav: Godine poniženja i borbe — život u nemačkim Oflazima Beograd 1945

המחבר ממוצא יהודי התנצר לפני המלחמה בשנת 1941. לא העלים את

מוצאו. בחוברת בת 26 עמודים הוא מתאר בכישרון רב את סבלם של השבויים במשך ארבע שנים. בימי שלטונו של המלך אלכסנדר היה אחד מנאמניו. אך עם שובו מהשבי חיפש בדרך אפולוגטית להצדיק את עבודתו למען בית המלוכה בעבר. הוא אינו משמיץ את היהודים כדרך המשומדים ובספרו אינו מקדיש כל פרק לסבלם של היהודים.

Bihalji-Merin, Oto: Dovidjenja u Oktobru, Prosveta, Beograd 1947

המחבר הוא יהודי היה קומוניסט פעיל לפני המלחמה. ספרו המכיל 518 עמודים, הוא רומן בשם "להתראות באוקטובר". המחבר מתאר את "היום הגדול" האמור לבוא בחודש אוקטובר. (כקומוניסט ותיק היתה לו השפעה חזקה על תלמידיו, יהודים וגויים כאחד. אינו רואה בעין יפה התארגנות לצורך קיום המסורת היהודית בקרב השבויים. בויכוחים הוא מוכן להשלים עם הקמת מדינה יהודית אך שלא תהיה פאשיסטית, אבל מלגלג על המסורת היהודית ומשתדל בכל כוחותיו להשפיע על הקבוצה הנאמנה למורשת, לנתק עצמה מהשפעת הרב). לא פעם הוא מסלף עובדות. קצינים יהודים שהצטיינו בעבודתם ובמלחמתם נגד הגרמנים במחנה, אינם מוזכרים בספרו כיהודים. חלק גדול בספרו הוא מגמתי.

Dnevnik Ženje Kozinskog, obradio S. Karaoglanović; Prosveta — Beograd 1961

הספר מכיל 285 עמודים. אמור היה להיות יומנו של ז. קוז'ינסקי שנרצח ע"י הגסטאפו. לצערנו העורך של היומן הוא ש. קרגלוביץ, קומוניסט ותיק, יהודי שהתכחש למוצאו. פעילותו הקומוניסטית במחנה השבויים ומאבקו אחרי השיחרור בשנת 1945 נגד הצלת היהודים במחנה ברגן-בלזן מתואר, בספרי "עדים אנחנו".

מי היה קוז'ינסקי ז"ל? יהודי שהשתייך תחילה לקבוצה הנאמנה למסורת היהודית, למד עברית והיסטוריה יהודית בשבי, ובכל נפשו ומאודו התכוון לעלות אחרי המלחמה לפלסטינה. (ראה עמוד 159 בספר הנ"ל). במשך הזמן הטה אוזן "למתקדמים" והעמיד עצמו לרשות פעולות מחתרטיות למיניהן. לבסוף נתפס ונרצח על ידי הגסטאפו. אחרי המלחמה הוקמה לו מצבה בבית הקברות היהודי באוסנאבריק ע"י חבריו ל. לדרר והרב הלפגוט.

Djordjević A. Svetozar: U kanžama — naše stradanje i robovanje, Beograd 1962

בספר בן 238 עמודים, מתאר המחבר בכישרון ובהומור רב את החיים במחנות השבויים. הוא אינו יהודי ובתור שכזה אינו מתיחס אל היהודים כלל. המצב המיוחד של השבויים היהודים במחנה שבתוך המחנה, סבלם הנפשי ללא נשוא, וכן השמדת היהודים ביוגוסלביה, אינם נוגעים לו.

Djordjević J. Miodrag: Između crnog i crvenog fašizma u osnabričkom logoru, London 1962

המחבר אינו יהודי. ספרו המכיל 166 עמודים מתאר את המאבק בין הקבוצות הלאומיות והקומוניסטיות. הוא עצמו שייך לקבוצה "הדמוקראטית" הנקראת "Savez Oslobođenja". ספרו מוקדש כולו להתנגדותו לקיצוניים: "השחורים" — הנאצים ו"האדומים" — הקומוניסטים. בשבילו כל היהודים הם קומוניסטים. הודות "לקשריהם הטובים" מקבלים היהודים שלוש פעמים בשבוע חבילות בזמן שחבריהם הגויים מקבלים בקושי חבילה מדי פעם. האמת המרה היתה שלהרבה יהודים אפילו לא היה מי שישלח להם חבילה. הפריצה לצרף ששימש כבית מדרש והרס תכולתו היו לדבריו מעשה בריונות של יהודים וקומוניסטים. על פי תיאורו

היו היהודים הראשונים ששיחדו את החיילים הגרמניים ופתחו בשוק השחור במחנה.

הרב ד"ר צבי עזריה (הלפגוט): "עדים אנחנו" הוצאת "יבנה" תל-אביב 1970. 263 עמודים — הספר כבר מוזכר לעיל. הספר היחידי בשפה העברית על השבויים היהודים. ראה אור גם בשפה הגרמנית. המחבר משתדל להבליט את עקשנותם של החברים לשמור על מורשתם היהודית. כמו כן, מתאר את הצלת היהודים אחרי השיחרור במחנה ברגן-בלזן, ואת הגשמת שאיפותיהם וחלומותיהם — העליה ארצה.

Vujanović Nikola: Front u žicama, Vojnoizdavački Zavod Beograd 1979

הספר מכיל 575 עמודים, תמונות רבות ומפתח שמות. ספר ראשון שבו משתדל מחבר לא-יהודי, קומוניסט ותיק בצמרת ההנהגה ביוגוסלביה, לצייר תמונה אובייקטיבית. כשבוי, אסף חומר רב, גם בעזרת חבריו מהשבי. אינו טוען שספרו מושלם, ואכן, חסרים פרטים רבים על השבויים היהודים, פרטים שכנראה שלא הובאו לידיעתו ולדוגמה: כשהוא כותב על השפות שלמדו השבויים הוא מציין את כל השפות, אפילו את הגרמנית, אבל העברית אינה מוזכרת. אין הוא מזכיר הרצאות על נושאים יהודיים, עונג שבת, חגים יהודיים. אך לעומת זאת הוא מלא התפעלות מן החברים היהודיים ורוחם האמיצה. הוא מתאר ברגישות את סבלם הנפשי ואת הטרגדיה האיומה שפקדה את העם היהודי, וזאת תוך נאמנות של היהודים למולדתם היוגוסלבית השבויה. (עמוד 342). העזרה שהושיטו השבויים אחרי שיחרורם לניצולי השואה במחנה ברגן-בלזן לא תוארה על פי העובדות. זאת לבטח לא באשמתו, שהרי הסתמך על אלה שמסרו לו עובדות בלתי נכונות. על קוֹז'ינסקי ז"ל הוא כותב באהדה רבה וחשוב שהוא אינו שוכח להדגיש שהיה יהודי. בסוף ספרו הוא מביא רשימת שמות של פעילים ואוהדים של המשטר החדש ביוגוסלביה. מרשימה זו נשמטו שמות רבים של החברים היהודים. כללית הספר טוב ומאלף.

לא הזכרתי את כל הספרים שראו אור בנושא השבויים ביוגוסלביה, אך ברצוני להזכיר גם את המאמרים שהתפרסמו בישראל בנושא זה: "מבט לאחור" הוצאת אל"ף תשכ"ג, "ילקוט" תש"ח — תשל"ח, הוצאת התאחדות עולי יוגוסלביה (ראה המאמר של ד"ר לדור עמוד 157). וכן מאמר מד"ר פרסבורגר שהופיע ביוגוסלביה:

Dr. J. Presburger, Oficir Jevreji u Zarobljeničkim logorima u Nemačkoj in: Zbornik 3 Jevrejski Istorijski Muzej Beograd 1975

